

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет психолого-природничий
Кафедра екології та збалансованого природокористування

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

_____ Лико Д.В.
(підпис) (ініціали, прізвище)
“ ___ ” _____ 2020 р.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до магістерської роботи на тему:

**«Оцінка розвитку людського потенціалу Рівненської області в
контексті сталого розвитку»**

Виконала: студентка II курсу, групи МЕ-61
спеціальності 101 Екологія
Дубина Валерія Валентинівна
Керівник _____ доц. Костолович М.І.
Рецензент _____ проф. Прищепа А.М.

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить
результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело

Студент _____
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:

Національна шкала _____
Кількість балів: _____
Оцінка: ЄКТС _____

Рівне – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	7
1.1. Концептуальні засади розвитку людського потенціалу.....	7
1.2. Взаємозв'язок економічного зростання, зайнятості та людського розвитку.....	12
1.3. Проблема нерівності у розвитку і використанні людського потенціалу.....	17
1.4. Методологічні основи вимірювання рівня людського розвитку.....	22
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	29
2.1. Аналіз економічної сфери Рівненської області.....	30
2.1. Промисловість.....	32
2.1.1. Інвестиційна діяльність та капітальне будівництво.....	34
2.1.3. Зовнішньоекономічні зв'язки та діяльність.....	35
2.1.4. Житлово-комунальне господарство.....	36
2.2. Аналіз соціальної сфери Рівненської області.....	37
2.2.1. Характеристика чисельності населення.....	37
2.2.2. Зайнятість населення.....	39
2.2.3. Охорона здоров'я населення.....	40
2.2.4. Особливості розвитку освіти.....	41
2.3. Аналіз екологічного стану навколишнього середовища.....	41
2.3.1. Джерела забруднення і стан атмосферного повітря.....	42
2.3.2. Джерела забруднення водних ресурсів.....	43
2.3.3. Аналіз стану поводження з відходами.....	45
2.3.4. Природно-заповідний фонд.....	47

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Показники для вимірювання регіонального людського розвитку.....	49
3.2. Розрахунок індексу розвитку людського потенціалу Рівненської області.....	51
3.2. Перспективи розвитку Рівненської області.....	55
3.2.1. Заходи, спрямовані на розвиток регіону.....	58
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	66
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування в Україні ринкового середовища та загострення міжнародної конкурентної боротьби вимагають впровадження нових підходів до зростання вітчизняної економіки. Тому на сучасному етапі важливим визнання теоретичних основ людського розвитку і запровадження її провідних положень у практику.

Згідно з традиційним підходом прийнято оцінювати рівень розвитку країни та її регіонів, спираючись на економічні показники. Аналіз міжнародного досвід розвитку країн показує, що таке бачення є хибним, оскільки економічне зростання не є достатнім для високого рівня життя населення будь-якого регіону. З огляду на це, а також беручи до уваги тенденцію впровадження стійкого розвитку суспільства, актуальним є питання оцінки людського потенціалу регіону, що дозволить здійснити аналіз можливостей людини в суспільстві, їх розширення для власного розвитку.

На сьогодні досліджено різні теоретичні підходи щодо оцінювання людського потенціалу. У цьому напрямку працюють відомі міжнародні організації і численні наукові колективи, але однозначного узгодження цього питання поки немає.

З огляду на вищезазначене, доцільно узагальнити сучасні тенденції до оцінки регіонального людського потенціалу, проаналізувати підходи для розрахунку індексу розвитку людського потенціалу, враховуючи вітчизняний та міжнародний досвід.

Інформаційна база, повнота статистичних даних й об'єктивність представлення компонентів сталого розвитку дають можливість кількісно і якісно оцінити рівень соціальної сфери, ефективність регіональних програм розвитку, визначити основні пріоритети соціально-демографічної політики, з'ясувати особливості розвитку людського потенціалу на регіональному та локальному рівнях, визначити слабкі та сильні сторони регіону, країни.

Необхідність проведення досліджень обумовлені змінами у соціальній та економічній сферах регіону, країни, в інформаційному та статистичному забезпеченні, виникненням нових діагностичних потреб тощо.

Мета дослідження: здійснити аналіз основних показників, що характеризують людський потенціал в Рівненській області, визначити пріоритетні напрями та завдання розвитку людського потенціалу регіону в контексті сталого розвитку суспільства.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

- дослідити концептуальні засади стратегії людського розвитку;
- з'ясувати взаємозв'язок економічного зростання, зайнятості, рівня життя, нерівності і людського розвитку;
- провести аналіз характеристик досліджуваної території та визначити умови соціо-економіко-екологічного розвитку області;
- проаналізувати динаміку показників людського розвитку в регіоні;
- визначити пріоритетні напрями та завдання розвитку людського потенціалу регіону в контексті сталого розвитку суспільства.

Об'єкт дослідження: розвиток людського потенціалу як головна компонента економічного та соціального прогресу.

Предмет дослідження: показники соціальної, економічної та екологічної підсистем.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс методів, що включав: теоретичний аналіз і узагальнення наукових даних з проблем дослідження, методи прогнозування (здобування первинної та вторинної інформації щодо вивчення процесів розвитку соціальної, економічної, екологічної складових), методи аналогій, моделювання, методи математичної обробки результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження:

- ◆ Конкретизовано теоретичні й методичні засади стратегії людського розвитку.
- ◆ Уточнено змістові характеристики поняття «розвитку людського потенціалу».

- ◆ Зроблено детальний аналіз сучасного стану та тенденцій соціо-економіко-екологічного зростання Рівненської області.
- ◆ Простежено динаміку рівня розвитку людського потенціалу регіону.
- ◆ Визначені пріоритетні напрямки розвитку області з метою якнайповнішого задоволення потреб людини й усебічного розвитку її здібностей.

Практичне значення отриманих результатів Результати досліджень можуть бути використані в освітньому процесі, а також при розробленні практичних рекомендацій щодо оптимізації основних завдань розвитку людського потенціалу Рівненської області, які можна враховувати при переході суспільства до сталого розвитку.

Структура та обсяг магістерської роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 44 найменувань. Робота містить 17 таблиць та 9 рисунків, а також 4 додатки. Основний зміст викладено на 66 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Концептуальні основи людського розвитку

Економічне зростання й людський розвиток є важливими ключовими проблемами філософських, соціологічних, економічних та ін. наукових досліджень.

Упродовж тривалого часу основним показником розвитку країни, регіону вважалося економічне зростання, що вимірюється валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення. Економічне зростання, на думку науковців, експертів, автоматично сприяє просуванню у розвитку людини і підвищує якість життя населення. Державна політика стимулювання економічного зростання в різних країнах має свою специфіку і бере за основу різні теоретичні та концептуальні підходи класичного й інших напрямів. У результаті багато країн (нині високорозвинених) дійсно досягли високого рівня розвитку, а саме: зростання індустріальної потужності, обороноздатності, підвищення продуктивності праці і добробуту людей, тим самим знизивши соціальну напруженість в суспільстві. Проте, економічне зростання (за рахунок екстенсивних методів) мало і негативну сторону, що призвело до виснаження корисних копалин, до викидів в атмосферу і світовий океан, які перевищували гранично допустимі норми, експлуатації людських ресурсів, посилення розриву у рівні життя людей тощо. Як наслідок, на початку XXI-го століття людство зіткнулося з глобальними екологічними проблемами, серед них: нестача питної води, голод, зубожіння більшості населення, зростання різного роду конфліктів, в тому числі, тероризм.

Проте прогрес суспільства, що спирається на досягнення науки і техніки, призвів людство до значних структурних та функціональних змін в політиці, праві, економіці, міжнародних відносинах, в побутовій сфері, і це дозволило зробити висновки про формування нового етапу розвитку суспільства - інформаційного, у якому пріоритетами є виробництво послуг (замість традиційних товарів), знання і інформація, що перетворюються на виробничий

ресурс. В контексті зазначеного найбільш цінними якостями стають рівень освіти, професійна компетентність, креативність працівників, що спрямовуються на прибуток та розвиток [41].

На початку 80-х років ХХ-го століття настала потреба у необхідності нових орієнтирів і чинників світового розвитку, оскільки «центр тяжіння» став зміщуватися у бік розвитку і вдосконалення концепцій людського капіталу. Економічне зростання і розвиток є важливим компонентом, але неповним для сталого розвитку. Ці теорії доводили доцільність економічних інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку і розглядали людину як найважливіший чинник капіталовкладень[41].

У 1987 р. в Доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародної комісії з довкілля і розвитку (WCED - World Commission on Environment and Development) вперше з'явився термін «стійкий розвиток» [41]. На конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 році була прийнята концепція стійкого розвитку, під яким розуміється розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [28; 41].

Під поняттям «розвиток» розуміємо зміни, які характеризуються незворотністю, закономірністю та спрямованістю. Розвиток передбачає впорядкованість, певну стохастичність, і забезпечується внутрішньою діяльністю системи [28].

Основні вимоги концепції полягають у тому, що якість і безпека життя людей від покоління до покоління не повинні знижуватися, стан довкілля не повинен погіршуватися, повинен відбуватися соціальний прогрес, що враховує потреби кожної людини. Таким чином, концепція об'єднує у систему три головні аспекти розвитку суспільства[20, 28, 41, 44]:

- економічний,
- екологічний
- соціальний.

Така ідея не суперечить теоріям економічного розвитку, а виступає за розширення можливостей та вибору людини.

В основі концепції стійкого розвитку лежить поняття «людського потенціалу», що тісно пов'язаний категоріями «людський капітал», «людський ресурс», «людський чинник», кожна з яких відображає існуючі уявлення про роль людини на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Поняття «людський потенціал» більш ширше, ніж поняття «людські ресурси» і дозволяє схарактеризувати соціально-економічні, культурні, екологічні умови життя людини, розкриває способи реалізації можливостей людини. Зазначимо, що підходи до визначення змісту поняття «людський потенціал» не є чіткими, часто звужують його зміст і розуміють як стан здоров'я, професійні компетентності, відповідальності тощо [18].

Дослідження проблеми людського розвитку Е. Лібанової, В. Новікова, В. Антонюк, Є. Грішнова, Р. Капелюшнікова та ін. свідчать про комплексність поняття «людського потенціалу». Проблеми вивчення і аналізу розвитку людського потенціалу знайшли відображення в роботах учених, таких як А. Добринін, С. Дятлів, Р. Нурєєв, В. Геєця, А. Чухно, С. Мочерного та ін.

Теорія людського капіталу вперше була розроблена Т.У. Шульцем, Г. С. Беккером в 50-60-х рр. 20 століття [10]. Автори обґрунтували доцільність інвестицій в людину, її освіту і здоров'я, розглядали людський капітал, як сукупність знань, умінь, навиків, що використовуються для задоволення різноманітних потреб людини і суспільства в цілому, і приносять дохід. Зазначимо, що істотний вклад у створення теорії людського капіталу вніс Саймон Кузнець, який підкреслював, що вирішальну роль в зростанні національного виробництва відіграє «людський капітал» [10,11].

Принциповий вплив на сучасне розуміння розвитку людського потенціалу, як комплексного поняття надали теоретичні розробки індійського ученого А.К. Сена. На його думку, концепція людського розвитку повинна розглядати людей не як засіб, а як кінцеву мету досягнення прогресу в соціально-економічному розвитку країни. Багатством будь-якої країни він вважав не природні ресурси, а людей цієї нації [26]. Розвиток людського потенціалу повинен розширювати можливості людини, свободу вибору щодо варіантів своїх цілей і способу

життя. Матеріальний добробут А.К. Сен розглядав не як головну мету, а лише як один з виборів, яким би хотіла володіти людина. [26].

Концепція людського розвитку ґрунтується на соціально-економічних показниках, а запропонований програмою розвитку ООН (ПРООН) індекс людського розвитку визнаний у всьому світі як інтегральний показник стану соціально-економічного розвитку країни, що відображає досконалість соціально-трудових відносин.

Концепцію людського розвитку можна розглядати як особливу теоретичну систему орієнтовану на практику державного управління. Методологія виходить з визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства. В її основі покладено принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людей, а не навпаки.

Актуальними є концепції «рівня життя», «якості життя». Концепція «якості життя» застосовується сьогодні з метою оцінювання та оптимізації діяльності системи охорони здоров'я. Окреслення перспектив у вирішенні проблем в галузі охорони здоров'я, кількісне визначення параметрів характеризують якість життя.

Як зазначає Постніков В. рівень життя людей у світовій практиці визначається такими показниками, як індексом якості життя та індексом розвитку людського потенціалу [34]

Індекс людського розвитку у країнах вираховується за допомогою таких показників:

- здоров'я і довголіття (очікувана тривалість життя при народженні);
- доступність освіти (рівень письменності дорослого населення і сукупний коефіцієнт охоплення освітою);
- рівень життя (валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС)[41].

За статистичними даними Україна за показником «здоров'я і довголіття» посідає 104 місце в рейтингу країн світу. За показником «доступність освіти» Україна посіла 17 місце, індекс освіти становить – 0,795, що перевищує

світовий – 0,436 у 1,8 разів. За рівнем життя або валового національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США Україна посідає 90-те місце (з показником 6535 дол. США) У середньому в світі цей показник становить 10631 дол. США (за ПКС), що в 1,6 рази більше, ніж в Україні. [40].

Важливе завдання науковці вбачають у формуванні системи вимірів (індексів і індикаторів) для кількісної і якісної оцінки людського капіталу і його вкладу у розвиток суспільства. Для цього був сформований новий показник – індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП, або HDI - Human Development Index, пакистанським економістом Махбуб-уль-Хака). Величини ІРЛП для більшості країн світу вперше були розраховані в 1990 р. в «Доповіді про розвиток людини» (Human Development Report) [41] і представлені у вигляді рейтингу.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) є своєрідною характеристикою якості життя в різних країнах і включає, поряд з рівнем життя (матеріального добробуту), «нематеріальні», або «негрошові», аспекти життя людей: їх здоров'я і тривалість життя, можливості для відпочинку і дозвілля, культурного розвитку і самореалізації, доступ до знань і інших багатств духовної культури.

Ці складові, і індекс у цілому характеризують умови людського розвитку та самореалізації. Кожну з цих складових можна розуміти і як певний вид ресурсів – матеріальні ресурси (дохід населення), середня очікувана тривалість життя (стан здоров'я), рівень грамотності (освіта), що є необхідними для задоволення потреб людини. З кожного виду ресурсу розроблені методи кількісної оцінки, зібрані статистичні дані. Однак розрахунки можуть не завжди збігається з тим, що представляється дійсно важливим.

Слід зазначити, за жодних темпів економічного зростання суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані важливі для людини можливості, серед яких ключовими є: прожити довге й здорове життя; набути, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя.

Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості. Матеріальний добробут розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але він не є найвищою метою.

У концепції людського розвитку високо розвинута благополучна людина – це мета, а забезпечення її добробуту є кінцеве і єдине завдання розвитку; людський потенціал розглядається не як засіб досягнення добробуту людей, а як обов'язковий компонент їхнього добробуту[41].

Політична, економічна, соціальна свобода, свобода пересування та вибору місця проживання, благополуччя в сімейному житті й особисте щастя, реалізація творчих здібностей, дотримання прав людини, повага з боку оточуючих і самоповага – це далеко не повний перелік прав, які високо цінуються людьми в усьому світі. Однак забезпечення цих прав буде вкрай проблематичним, якщо не будуть реалізованими права на охорону здоров'я, отримання освіти, доступу до засобів існування. [41].

Отже, в рамках концепції людського розвитку пріоритетним є якнайповніше задоволення потреб людини, усебічний розвиток її здібностей. Розвиток суспільства, з погляду цієї концепції, означає постійне розширення можливостей для задоволення не лише фізичних, а й духовних потреб людей.

1.2. Взаємозв'язок економічного зростання, зайнятості та людського розвитку

Економічне зростання відкриває широкі можливості для розвитку людського потенціалу та розширення для людини спектра вибору. Але для того, щоб цей потенціал міг бути реалізований, слід забезпечити неухильне розширення можливостей людей, справедливий розподіл цих можливостей між усіма членами суспільства. Водночас без економічного зростання спроби домогтися справедливого розподілу можливостей людського розвитку можуть привести до сукупного нульового результату, коли розширення можливостей

для одних груп людей досягатиметься за рахунок їх скорочення для інших груп, що рівнозначно перерозподілу бідності.

Матеріальне багатство, на збільшення якого орієнтувалися попередні концепції розвитку, і яке ще й нині багатьма людьми часто розглядається як найважливіша цінність, справді має велике значення в житті людей. Проте це значення не є вирішальним, його не можна перебільшувати й ідеалізувати з огляду на такі причини. По-перше, багатство не є неодмінною умовою демократії, рівноправності у суспільстві, збереження й розвитку культурної спадщини. По-друге, багатство саме собою не гарантує правопорядку та соціальної злагоди. По-третє, людські потреби не зводяться до матеріального збагачення: тривале і здорове життя, причетність до культури і науки, творча і суспільна активність, збереження довкілля та життя у гармонії з природою для багатьох людей були і залишаються або стають значимими цінностями, причому нерідко важливішими, ніж нарощення багатства.

Рівень доходу, досягнутий в країні (як і в родині) на теперішній час, не гарантує економічного процвітання в майбутньому. Проте якщо отриманий дохід достатньою мірою інвестується у людський розвиток, то і економічні показники в майбутньому будуть значно кращими, ніж нині. Відмітна особливість концепції людського розвитку полягає в положенні, згідно з яким людям не потрібен безкінечно високий дохід для забезпечення гідного рівня життя. Вищий дохід у цілому сприяє розширенню вибору людини, але цей вплив зменшується мірою збільшення доходу. Отже, діє принцип спадної корисності доходу для людського розвитку.

Концепція людського розвитку пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком:

- нарощення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їхній активній участі у виробництві та розподілі благ;

- справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення;

- досягнення ретельної збалансованості соціальних витрат, що дуже зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства;

- розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній і економічній сферах, причому особливої уваги потребують ті групи населення, чиї можливості були з різних причин обмеженими (наприклад, жінки).

Можливість продуктивно працювати, забезпечення зайнятості – основна сполучна ланка між досягненням економічного зростання та створенням можливостей для розвитку людини.

Значення проблем зайнятості в розрізі концепції людського розвитку полягає:

- трудова діяльність людини дозволяє їй самостійно забезпечити необхідні для гідного існування доходи, які можуть бути спрямовані на індивідуальний людський розвиток, на інвестиції в освіту, зміцнення здоров'я, підвищення якості життя;
- 2) трудова, і в цілому економічна діяльність дозволяє кожному реалізувати накопичений людський капітал і створює стимули для отримання освіти та інших приватних інвестицій у людський капітал, зокрема у людський капітал майбутніх поколінь;
- 3) ринок праці, що нормально й ефективно функціонує, надаючи більшості працездатних роботу і дохід, дозволяє державі, чиї бюджетні можливості завжди обмежені, зосередитися на підтримці та захисті окремих соціально вразливих і непрацездатних категорій громадян – таким чином забезпечити більшу рівність можливостей для людського розвитку усіх громадян;
- 4) високий рівень зайнятості в умовах ефективного виробництва забезпечує не лише стабільність індивідуальних доходів, а й зростання податкових надходжень до Державного бюджету та сукупних доходів суспільства, створюючи можливості для виробництва більшої кількості суспільних благ, що сприяють людському розвитку;

- 5) трудова діяльність багато в чому визначає процес соціалізації особистості, формує ціннісні установки й орієнтації, перешкоджає формуванню та поширенню девіантної і криміногенної поведінки;
- 6) високий рівень економічної активності в працездатному віці приводить до того, що виробниче середовище стає навколишнім середовищем багатьох людей протягом тривалого часу, тому умови праці в найширшому розумінні визначають якість трудового життя і, відповідно, умови та стандарти життя людей.

Отже, без трудової діяльності для суспільства не може бути людського розвитку, тому що зникають матеріальна основа цього розвитку і мотивація, що забезпечують у майбутньому затребуваність результатів цього розвитку.

З метою ліквідації безробіття та неповної зайнятості потрібно прагнути до повної, продуктивної й вільно обраної зайнятості. Повна зайнятість при цьому трактується як забезпечення роботою всіх, хто готовий приступити до неї та шукає її. Продуктивну зайнятість розуміють, по-перше, як економічно ефективну та доцільну зайнятість, і по-друге, як зайнятість, що відповідає кваліфікації та здібностям працівника й дозволяє йому реалізувати свій трудовий потенціал та мати гідний заробіток.

Отже, завдання поєднання економічного зростання та людського розвитку може бути сформульоване як завдання забезпечення економічного зростання, яке супроводжується створенням нових економічно ефективних робочих місць, що розширюють можливості зайнятості. Однак роль зайнятості в опосередкуванні між економічним зростанням і людським розвитком не така однозначна. Існує низка таких проблем.

Економічне зростання може досягатися двома шляхами: за рахунок залучення до економічної діяльності додаткових працівників і за рахунок інтенсивнішого використання тієї самої кількості економічно активного населення, тобто екстенсивним або інтенсивним шляхом розвитку. Очевидно, що в другому випадку збільшення суспільного багатства здійснюється шляхом зростання продуктивності праці. У цьому разі вигоди, одержувані від збільшення економічної ефективності і суспільного багатства, можуть

діставатися тій самій (і навіть меншій) кількості членів суспільства, та вплив такого економічного зростання на людський розвиток буде суперечливим, якщо здобутки людей, які виграли за такого сценарію розвитку, виявляться меншими, ніж утрати тих, які програли.

По-друге, саме по собі збільшення зайнятості без піднесення ефективності суспільного виробництва не є самоціллю і може обмежувати можливості людського розвитку через скорочення вільного часу, необхідного людині для розвитку, особливо за умови не вільно обраної зайнятості. Важливим показником, що характеризує розширення можливостей у трудовій сфері для людського розвитку, тобто показником, що демонструє відносне збільшення доступу до трудової діяльності, може слугувати співвідношення темпів зростання зайнятості і темпів зростання чисельності економічно активного населення.

У цілому з урахуванням екстенсивних та інтенсивних факторів економічне зростання, виражене у динаміці ВВП, залежить від динаміки рівня зайнятості, продуктивності праці і чисельності економічно активного населення. Зміна рівня зайнятості саме і відображає коефіцієнт розширення можливостей. Економічне зростання може досягатися як через розширення можливостей зайнятості, так і завдяки зростанню продуктивності праці. На збільшення можливостей працевлаштування позитивно впливає збільшення ВВП на душу населення, тобто зростання продуктивності праці, але збільшення доходів не означає автоматичного розширення можливостей працевлаштування.

Ідеальний сценарій економічного зростання має такий вигляд: стійке економічне зростання веде до розширення можливостей зайнятості, сприяючи скороченню безробіття, збільшенню продуктивності праці та підвищенню доходів дедалі більшої частки працівників. А коли економічне зростання не супроводжується збільшенням кількості робочих місць, збільшення доходів і підвищення продуктивності праці приносять користь лише тим, хто має роботу, а в цілому відзначається зростання безробіття та збільшення розриву між зайнятими і безробітними.

Отже, взаємовплив зайнятості, людського розвитку й економічного зростання багатоплановий та неоднозначний. Але забезпечення повної продуктивної зайнятості, безперечно, є потужним та однозначно позитивним чинником як економічного зростання країни, так і розширення можливостей людського розвитку. Тож активна політика зайнятості має стати пріоритетом як економічної, так і соціальної політики держави.

1.3. Проблема нерівності у розвитку і використанні людського потенціалу

У доповіді «Про стан людського розвитку у 2019 році» ключовим питанням є нерівність у стані людського розвитку 21 століття. «Нерівність є майже однаково високою у межах окремих країн – і тих, що розвиваються, і розвинених» - зазначається у документі [7].

Дослідники визначають п'ять ключових тез щодо проблеми нерівності:

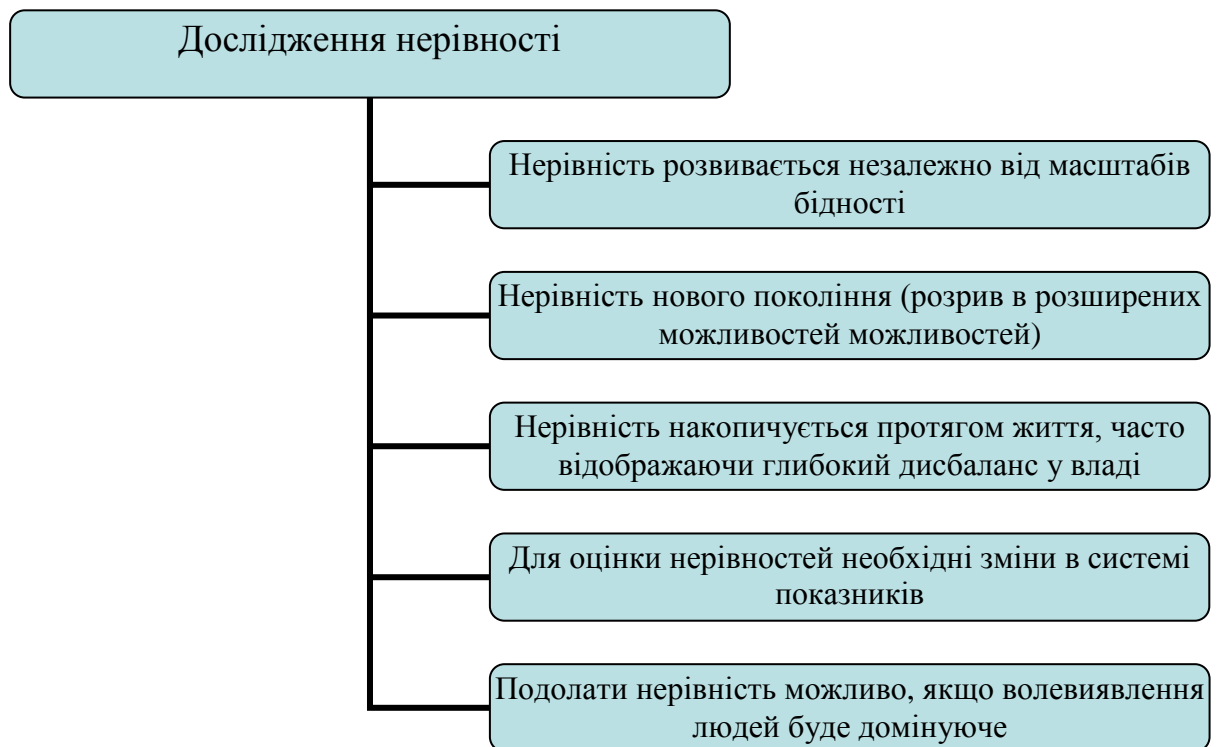

Рис.1.1. Ключові питання нерівності

Нерівність у людського розвитку є перешкодою для виконання Порядку денного в сфері сталого розвитку на період до 2030 року. Дослідження

нерівності у стані людського розвитку показали, що їх необхідно здійснювати за межами доходів та проблем сьогодення[7].

Таким чином, запропонована концепція аналізу, за якої нерівність визначається не лише доходами, середніми показниками, та проблемами сьогодення, а поза їх межами. Різні форми нерівності як існуючі, так і нові форми взаємодіють з соціальними, економічними та екологічними чинниками, визначаючи життя нинішньої та прийдешнього поколінь. Еволюція людського розвитку формує розширення можливостей на подальших етапах свого життя. Так, до базових можливостей можна віднести:

- виживання у ранньому дитинстві
- базова освіта
- технологічні навички
- стійкість до стресів

Розширені можливості передбачають якісні зміни у потребах. Прикладами можуть бути:

- доступ до якісних медичних послуг
- високоякісна освіта всіх рівнів
- реальний доступ до сучасних технологій
- стійкість до нових невідомих факторів тощо [7].

Базові можливості дитини залежать від таких факторів: здоров'я дитини, соціально-економічне становище батьків, які в свою чергу впливають на розвиток у ранньому дитинстві, а це у свою чергу на освіту, освіта і здоров'я дорослої людини є ключовими у соціально-економічне становищі людини. Освіта і здоров'я протягом життєвого циклу людини є основними показниками.

Отже, окрім економічної нерівності, крайнім виявом якої є бідність, іншою суттєвою перешкодою на шляху розвитку людства є нерівність гендерна, яка нині притаманна всім суспільствам, незалежно від політичного устрою та рівня соціально-економічного розвитку і виявляється в неоднакових можливостях жінок і чоловіків щодо структур влади, сфери освіти та зайнятості, доходу та власності.

Гендерна нерівність є однією з найбільших значних перешкод для людського розвитку, тому забезпечення гендерної рівності одним із пріоритетів міжнародного розвитку та індикатором соціально-економічного розвитку країни [7]. Формування гендерної соціально-економічної культури у суспільстві, поширення гендерних знань, реалізація ідей гендерної рівності сприяє ефективному використанню людського потенціалу як чоловіків, так і жінок, а отже, розширенню можливостей людського розвитку.

Гендер – це категорія, яка відображає соціальну стать, соціально обумовлену конструкцію, що ґрунтується на біологічних відмінностях між чоловіками й жінками. Вона відображає відмінності у соціальних ролях, поведінці, ментальних характеристиках між чоловіками та жінками. Це певний соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності – освіті, професійній діяльності, доступі до влади та економічних ресурсів, сімейній ролі тощо.

Гендерна соціально-економічна нерівність – це соціальні, а не біологічні причини відмінностей у можливостях людей залежно від статі. Гендерна дискримінація – довільне, необґрунтоване, не виправдане обмеження прав і можливостей людей (як жінок, так і чоловіків) залежно від їх статі, що зменшує для них можливості у трудовій та соціальній сфері. Ідеал гендерної рівності означає, що жінки та чоловіки повинні мати однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами.

Для розробки ефективних заходів політики розвитку людського потенціалу велике значення має комплексна оцінка ситуації з гендерною рівністю. З цією метою ПРООН використовує і щорічно розраховує для багатьох країн два основні інтегральні показники: індекс розвитку з урахуванням гендерного фактора (ІРГФ) і показник розширення можливостей жінок (ПРМЖ).

За допомогою Індексу розвитку з урахуванням гендерного фактора корегується показник Індексу людського розвитку для визначення гендерної рівності за основними його вимірами: тривалістю життя, рівнем освіченості і

рівнем матеріального добробуту. Ці показники спершу розраховуються окремо для жінок і чоловіків певної країни, потім розраховуються рівнорозподілені індекси за кожним виміром, і ІРГФ розраховується як середнє арифметичне значення трьох рівнорозподілених індексів. Якби можливості людського розвитку були однаковими для чоловіків і жінок певної країни, то ІРГФ у ній дорівнював би ІЛР. Оскільки в усіх країнах гендерна нерівність існує, то ІРГФ завжди менший, ніж ІЛР. Наприклад, у 2015 році в Україні значення ІЛР було 0,777, а ІРГФ – 0,773. У цілому Україна за цим показником має досить благополучний вигляд порівняно з іншими країнами: 57-ме місце серед 144 країн, для яких розраховувався ІРГФ. Це зумовлено тим, що у нас не простежується гендерних відмінностей у доступі до базової освіти, жінкам притаманні високі, за міжнародними стандартами, рівні економічної активності та зайнятості [40]. Проте ці сприятливі потенційні можливості супроводжуються значними гендерними диспропорціями у політиці та сфері державного управління, в можливостях доступу до гідної роботи та економічних ресурсів.

Ці диспропорції відображаються показником розширення можливостей жінок, який дозволяє оцінити нерівність у становищі жінок і чоловіків у трьох ключових сферах:

- участь і повноваження у прийнятті політичних рішень, що вимірюється часткою місць в органах управління, які обіймають жінки та чоловіки;
- участь і повноваження у прийнятті економічних рішень, що вимірюються відсотковою часткою жінок та чоловіків, які обіймають керівні посади, та відсотковою часткою жінок та чоловіків на посадах спеціалістів і технічних працівників;
- можливості доступу до економічних ресурсів та їх використання, що вимірюються розрахунковим показником заробленого доходу жінок і чоловіків.

Високі рівні економічної активності українських жінок досі супроводжувалися тенденцією погіршення як кількісних, так і якісних характеристик зайнятості. Про сприятливіше становище чоловіків свідчить

гендерний аналіз зайнятого населення за статусом та формами зайнятості. За даними обстеження населення з питань економічної активності.

Для регулярного моніторингу виконання поставлених завдань було запропоновано низку конкретних індикаторів гендерної рівності (табл. 1.1), прогрес у досягненні якої деталізовано за періодами до 2018 року.

Таблиця 1.1

Значення індикаторів, що характеризують досягнення гендерної рівності в Україні

Індикатори досягнення	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Завдання 1. Досягнення гендерного паритету у органах влади						
1.1. Гендерне співвідношення серед депутатів різного рівня влади (чис. жін. / чис. чол.)	3/97	10/90	15/85	29/71	32/68	35/65
Завдання 2. Скорочення розриву у доходах між жінками і чоловіками						
2.1. Співвідношення (%) середнього рівня заробітної плати жінок і чоловіків	73	71	73	76	85	86

Основні стратегічні завдання для подолання гендерної нерівності у суспільному житті передбачають:

- досягнення гендерного паритету у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади шляхом забезпечення у цих структурах гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70 % представників тієї чи іншої статі; скорочення розриву у доходах жінок і чоловіків.

Отже, гендерний розвиток не можна розуміти винятково як боротьбу за права жінок. Він означає досягнення однакових і широких можливостей усебічного розвитку та повної реалізації людського потенціалу як чоловіків, так

і жінок з метою утвердження загальнолюдської справедливості та максимального соціально-економічного прогресу людства.

1.4. Методологія розрахунку індексу людського розвитку

Методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу. Кожен з показників покликаний кількісно виразити один з ключових напрямів або вимірів людського розвитку:

- рівень очікуваної тривалості життя при народженні ($I_{\text{ТЖ}}$) – дає змогу скласти уявлення про загальний стан здоров'я населення, умови життя громадян, рівень розвитку системи охорони здоров'я. Показник тривалості майбутнього життя характеризує кількість років, яку може прожити немовля, якщо впродовж його життя рівень смертності буде таким самим, що й на момент його народження;

- рівень освіти ($I_{\text{О}}$) – порівнює два показники: рівень грамотності дорослого населення і сукупної частки учнів, які вступили до вузів першого, другого, третього рівнів. Показник грамотності обчислюють щодо населення віком від 15 років і старше;

- рівень життя (W) – рівень доходів, який визначається як ВВП на душу населення на основі паритету купівельної спроможності.

Сутність використання зазначених орієнтирів полягає в тому, що індекс розвитку людського потенціалу, рівний одиниці, матиме країна /регіон, в яких середня тривалість життя дорівнює 85 рокам, ВВП на душу населення (за ПКС) рівний 40 000 доларів США, 100% дорослого населення є письменними, а всі, хто досяг відповідного віку, відвідують початкову або середню школу, або вчаться у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі. Індекс розвитку людського потенціалу, рівний 0, матиме країна, регіон, в яких середня тривалість життя дорівнює 25 рокам, ВВП на душу населення (за ПКС) дорівнює 100 долларам США, де 100% дорослого населення неписьменні і ніхто не здобуває жодної освіти.

Для розрахунку «підіндексів», застосовується наступна формула:

$$I_{\text{TЖ}}, I_o, W = (i_{\text{fact}} - i_{\text{min}}) / (i_{\text{max}} - i_{\text{min}}),$$

де $I_{\text{TЖ}}, I_o, W$ – значення окремих індексів; i_{fact} – фактична величина індексів;
 $i_{\text{max}} - i_{\text{min}}$ – максимальна і мінімальна величина індексів.

Індекс людського розвитку обчислюють для чоловіків, жінок, окремих соціальних і етнічних груп, регіонів. До основних факторів, що впливають на рівень життя населення, належать:

- рівень розвитку виробництва і сфери послуг;
- науково-технічний прогрес;
- культурно-освітній рівень населення;
- інші фактори.

Для прогнозування рівня життя населення та його державного регулювання використовують показники соціальних гарантій населенню:

- прожитковий мінімум (бюджет прожиткового мінімуму);
- мінімальний споживчий бюджет;
- мінімальний споживчий кошик;
- межа малозабезпеченості;
- мінімальна заробітна плата (пенсія, стипендія, грошова допомога) та ін.

Таблиця 1.2.

Міжнародна класифікація показників розвитку

Показники індексу	Група розвитку	Показники індексу	Група розвитку
до 0.42	2 група низького ІРЛП	0.71 - 0.75	2 група високого ІРЛП
0.42 - 0.535	1 група низького ІРЛП	0.75 - 0.8	1 група високого ІРЛП
0.535 - 0.62	2 група середнього ІРЛП	0.8 - 0.9	2 група дуже високого ІРЛП
0.62 - 0.71	1 група середнього ІРЛП	понад 0.9	1 група дуже високого ІРЛП

Треба сказати, що дана система числових показників вимірювання рівня людського розвитку далека від досконалості, у зв'язку з чим вона постійно

вдосконалюється. Проте вона чітко обґрунтована теоретично та обумовлена наявністю статистичних даних, порівнянних для практично всіх країн світу, регіонів. Тож показник ІЛР для кожної країни, регіону свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних цілей, зазначених у програмах розвитку.

Водночас для розрахунку показників людського розвитку в конкретній країні (наприклад, в Україні) можна і варто застосовувати ширшу національну статистичну базу, використовуючи інформативніші показники.

Національна методика оцінки людського розвитку розроблена у 2000 р. Національною академією наук України (керівник Е.М. Лібанова).

Розрахунки регіонального людського розвитку необхідні для моніторингу стану регіонального людського розвитку, визначення його прогресивних змін та чинників, обґрунтування політики щодо соціально-економічного розвитку України.

Людський розвиток – це процес розширення можливостей людей обирати шляхи і засоби підвищення якості (стандартів) власного життя[19].

Індекс людського розвитку (ІЛР) – спеціальний сукупний індекс, який на підставі відповідних показників дає узагальнюючу оцінку людського прогресу.

За національною методикою до розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показника, об'єднані у шість блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта[4;19].

Перший блок «Відтворення населення» включає показники народжуваності, смертності. Основною характеристикою людського розвитку є показник народжуваності, з яким пов'язуються чинники людської життєдіяльності, а саме: соціально-психологічні, економічні, соціально-культурні. Показники смертності (тривалості життя) відображають вплив стану медичного та соціального благополуччя у країні, умов праці, екологічної ситуації тощо.

Другий блок «Соціальне становище». При дослідженні даного поняття науковці підкреслюють його комплексність і виокремлюють різні компоненти. До компонентів відносять :

- суспільне здоров'я,
- соціальне самопочуття;
- соціальна напруга та безпека.

Охорона здоров'я, якісна освіта, культура, житлово-комунальні та інші соціальні послуги мають бути доступні для кожного громадянина країни. Через обмеження можливостей людини у задоволенні своїх потреб посилюється соціальна нестабільність та напруженість у суспільстві, нарощування погіршення стану здоров'я людей (фізичного, духовного та психічного), розповсюдження злочинності, проституції, сирітства, соціальних хвороб. Тому розрахунок цих показників є надзвичайно актуальним [4;19].

Третій блок «Комфортне життя» передбачає характеристику соціальної інфраструктури, її розвиток, аналіз стану навколишнього середовища, житлово-комунального господарства, в тому числі забезпеченість населення житлом, оцінка його комфортності тощо.

Тому відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії» пріоритетом розвитку соціальної інфраструктури має бути надання мешканцям регіону благ і послуг високої якості[16].

Четвертий блок «Добробут» відображає рівень добробуту населення. Подолання проблеми бідності покращить ситуацію в інших сферах. Бідність як соціально-економічна категорія пов'язана з тривалістю життя, рівнем освіти, можливостями населення території, регіону. Рівень бідності визначається такою характеристикою як «відносна» бідність, тобто можливість людини забезпечити себе найнеобхіднішими потребами для життєдіяльності[4;19].

Зауважимо, що одним з найважливіших показників розвитку економіки є валовий регіональний продукт, який виступає економічним чинником підвищення рівня доходів населення, відповідно, і покращення рівня добробуту.

Нормативно-правовим документом, що регламентує установлення мінімальної заробітної плати громадян є закон України «Про Державний бюджет України». Державне регулювання доходів здійснюється за допомогою нормативного методу розрахунку мінімального споживчого бюджету (МСБ) по країні та окремими адміністративно-територіальними одиницями. Мінімальний споживчий бюджет використовується як соціальний норматив для визначення мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, грошових допомог, стипендій та інших соціальних виплат, а також витрат держави на харчування в лікарнях, інтернатах, школах, дошкільних та інших закладах соціальної сфери.

Вихідною інформацією для обчислення мінімального споживчого бюджету є:

- дані демографічного прогнозу;
- склад мінімального нормативного споживчого кошика;
- норми споживання населенням товарів (послуг);
- дані про рівень і динаміку споживчих цін на товари (послуги).

В основу розробки методу покладено мінімальний споживчий кошик, який відображує натурально-речовий склад споживчого бюджету (табл.1.3.).

Таблиця 1.3.

Склад мінімального споживчого кошика

Мінімальний споживчий кошик		
Продовольчий кошик	Непродовольчий кошик	Кошик послуг
Хлібопродукти	Одяг	Оплата житла
М'ясо і м'ясопродукти	Білизна	Електроенергія
Молоко і молочні продукти	Взуття	Опалення
Яйця	Ліки	Водопостачання
Картопля	Предмети санітарної гігієни	Транспорт
Овочі	Меблі	Зв'язок
	Господарські товари	Ремонтні послуги
		Дитячі дошкільні

Фрукти і ягоди Рибопродукти Олія, маргарин Цукор і кондитерські вироби	Товари культурного призначення	установи
--	-----------------------------------	----------

У складі споживчого кошика розрізняють:

- раціональний споживчий кошик – набір, який забезпечує людині нормальне відновлення фізичних та інтелектуальних сил, належний рівень життя;
- фактичний споживчий кошик – реальний набір споживання товарів та послуг.

Межа малозабезпеченості – це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, гарантованому законодавством.

П'ятий блок «Гідна праця» розглядає зайнятість населення як засіб забезпечення рівня його добробуту. Іншою характеристикою людського розвитку є рівень безробіття. Щодо зайнятості населення, то на стан людського розвитку відіграють якісні параметри зайнятості, що визначаються рівнем ціни праці відповідно до державних стандартів, умовами праці, захищеністю населення, соціальним страхуванням.

Шостий блок «Рівень освіти населення». Як зазначається в Стратегії СЕК ООН освіти для збалансованого розвитку, саме освіта є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку суспільства. «Освіта зміцнює потенціал окремих осіб, груп, спільнот, організацій і країн, що дає можливість мати власну думку і робити вибір...»[43].

Саме система освіти має підготувати молоде покоління до сучасного життя, його викликів, пройти соціальну адаптацію. Відповідно до закону України «Про освіту» «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації,

економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [1].

«Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [1].

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІОЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБЛАСТІ

У регіональних галузевих програмах, економічного та соціального розвитку Рівненської області відповідно до Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2020 року [32;33;42]окреслені пріоритети соціально-економічного розвитку області, визначені завдання та конкретні заходи, а саме:

- удосконалення системи щодо управління регіональним розвитком області, зокрема розвитку територіальних громад;
- активізація інвестицій в області, в першу чергу виробничої та соціальної сфер діяльності;
- підтримка започаткуванню і подальше ведення бізнесу;
- сприяння стабілізації роботи промислового комплексу, підвищенню конкурентоспроможності продукції місцевого виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- підвищення ефективної діяльності аграрного сектору, підтримувати стабільність функціонування та розвитку агропромислового комплексу, збільшення обсягу виробництва тощо;
- забезпечення розвитку транспортно-логістичного потенціалу області, зв'язку та ІТ-сфери;
- реалізація державної фінансування, самостійний розподіл коштів органів місцевого самоврядування;
- реалізація заходів з охорони громадської безпеки та порядку, організація правового інформування і виховання населення;
- підвищення рівня енергоефективності і енергозбереження, розвитку житлово-комунального господарства;
- розвиток транскордонного співробітництва;
- сприяння зростанню рівня зайнятості місцевого населення, підвищенню конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці;
- підвищення освітнього рівня молоді, доступ кожного громадянина до якісної освіти;

- підвищення якості та доступність медичних послуг населення різних рівнях надання медичної допомоги, подальша реалізація медичної реформи[]
- формування здорового способу життя, сприяння соціальному становленню і розвитку дітей та молоді;
- розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури області, формування позитивного іміджу міста Рівного та області загалом;
- підтримка культури, збереження традицій, звичаїв, пам'яток культурної спадщини;
- реалізація державної політики у сфері охорони довкілля;
- підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

2.1. Аналіз економічної сфери Рівненської області

За статистичними даними [2;3] рівень розвитку економіки в області характеризують загальні показники:

- валовий регіональний продукт (ВРП);
- валова додана вартість (ВДВ).

Важливими факторами, які вплинули за останні роки на економіку області стали: погіршення світових економічних показників; економічна криза в Україні, пов'язані з агресією Російської Федерації. Експерти зазначають спад обсягів ВДВ, що у 2015 р. становив 3,6 %. Проте, позитивна динаміка спостерігається з 2016 р. У 2017 р. валова додана вартість регіону становила 42158 млн. гривень, ВРП – 48836 млн. гривень та збільшилися порівняно з 2016 роком на 3,5 та 2,8 %.

Зазначимо, що упродовж останніх років структура ВДВ в межах економічної діяльності майже не змінилася. Основним видом економічної діяльності є промисловість, питома вага її у ВДВ збільшилась з 22,8 % у 2014 р. до 24,2 % у 2017 р. Частка сільського господарства у показнику валової доданої вартості зросла на 2,3 % і становила 19,9 % у 2017 р.

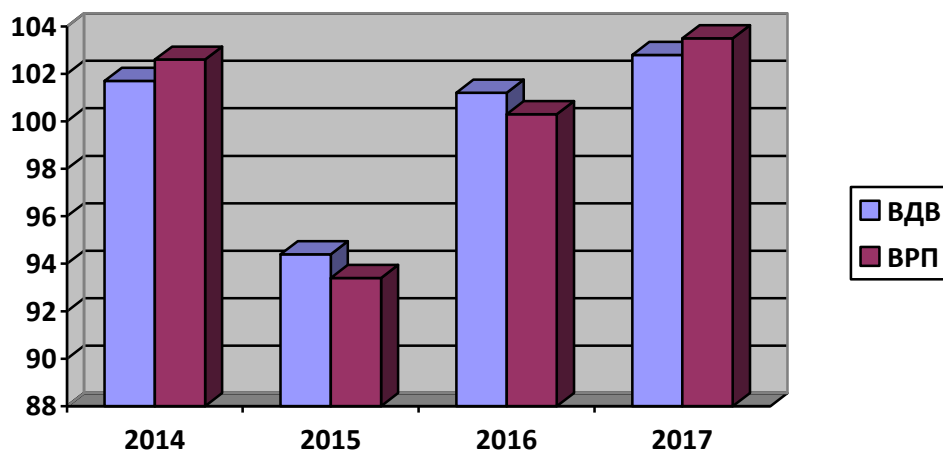

Рис. 2.1. Динаміка показників розвитку економіки області
(за джерелом [2;3])

Станом на 2017р. показники ВДВ області за різними видами господарської діяльності становлять:

Промисловість – 24,2 %

Сільськогосподарське господарство, лісове господарства – 19,9 %

Торгівля – 11,6 %

Транспорт та зв'язок – 23,6 %

Освіта – 8,7 %

Охорона здоров'я – 3,7 %

Будівництво – 2,4 %

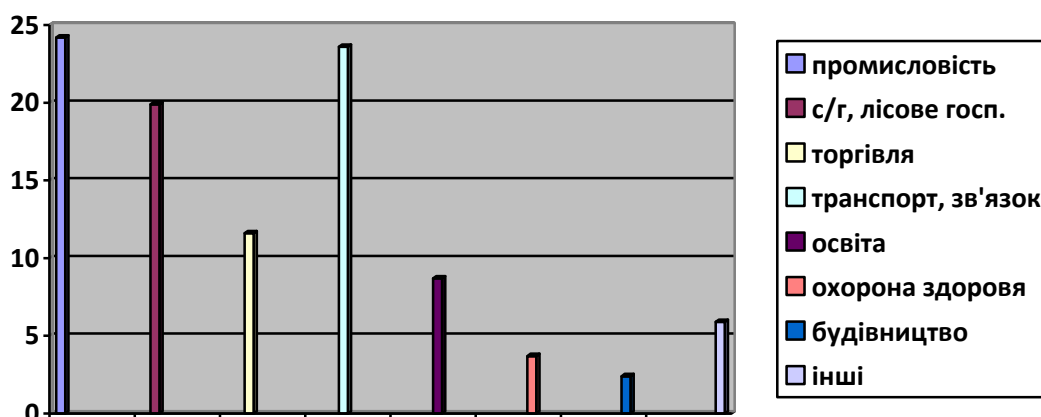

Рис. 2.2. Галузева структура валової доданої вартості області за 2017 рік

Важливе значення у формуванні ВДВ області частка галузей таких як:

- торгівля - 11,6%;

- освіта – 8,7 %;
- транспорт – 5,9 %;
- охорони здоров'я – 3,7%;
- будівництво – 2,4 %.

Рівненська область відноситься до промислово-аграрних регіонів, однак, показник ВДВ є нижчим за середній показник ВДВ по Україні.

2.1.1. Промисловість

В області функціонує 131 (великі і середні) 762 (малі) промислові підприємства. Виробництво продукції промислового комплексу області представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Виробництво продукції промислового комплексу області

№	Вид продукції	Відсоток виробництва
1.	електроенергія	23 %
2.	виробництво деревостружкових плит	24 %
3.	виробництво нетканих матеріалів	33 %
4.	виробництво цементу	11 %
5.	виробництво пляшок зі скла	52 %
6.	виробництво сірників	100 %
7.	виробництво фанери	60 %

Три склозаводи області, докорінно модернізовані за роки незалежності України, входять до числа найбільших та найсучасніших в Україні. В області діє єдина в державі сірникова фабрика. До провідних галузей промисловості належать:

- виробництво електроенергії, хімічна промисловість;
- виробництво будівельних матеріалів, скловиробів, харчова промисловість;
- виготовлення виробів з деревини, меблева, текстильна промисловість;
- машинобудування, видобувна промисловість.

За статистикою обсяги реалізації виробленої продукції: від електроенергетики становлять 37,2 %, від виробництва харчових продуктів – 16,7 %, будматеріалів та скловиробів – 14,6 %, реалізації виробів з деревини – 11,6 %, на хімічну промисловість припадає 4 %.

Таблиця 2.2

Індекси виробництва промислової продукції

2014	103,2 %	2017	105,7 %
2015	98,5 %	2018	98,2 %
2016	98,1 %	2019	101,3 %

Обсяги реалізованої продукції у 2018 році досягли 37,6 млрд. грн, що у 2 рази вище за показник 2014 року.

Найвищі показники обсягу реалізованої продукції (на одну особу) є у таких містах області: Вараш (213,2 тис. грн), Дубно (66,4 тис. грн), Рівне (42,1 тис. грн). У Костопільському районі обсяг реалізованої продукції на одну особу становить 51,0 тис. грн, у Рівненському - 48,3 тис. грн.

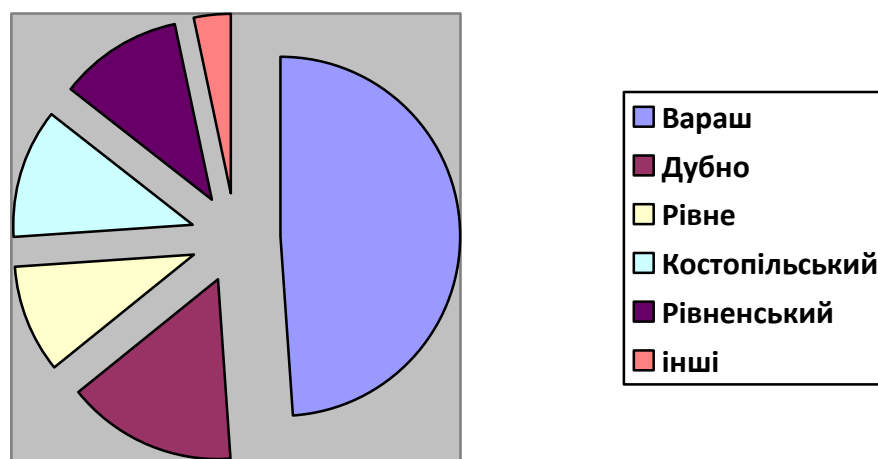

Рис.2.3. Обсяг реалізованої продукції на одну особу

(за джерелом[2;3])

2.1.2. Інвестиційна діяльність та капітальне будівництво

Рівненська область інвестиційно-приваблива територія з розвиненим промисловим та сільськогосподарським виробництвом, належними умовами для життя і культурного відпочинку населення.

Можна відмітити, що в області здійснюються заходи, спрямовані на модернізацію комплексу усього господарства регіону, раціонального використання туристично-рекреаційних особливостей території, заходи щодо збереження природних ресурсів, в тому числі сировинних, вирішуються проблеми зайнятості населення.

Обсяг капітальних інвестицій в середньому за роками збільшується і становив у 2016 році – 4324,1млн.грн., у 2017 році – 6128,8 млн.грн., у 2018 році – 7228,0 млн.грн. [2;3].

Найбільша частка інвестицій спрямована на промислові підприємства області, будівництво, оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів тощо.

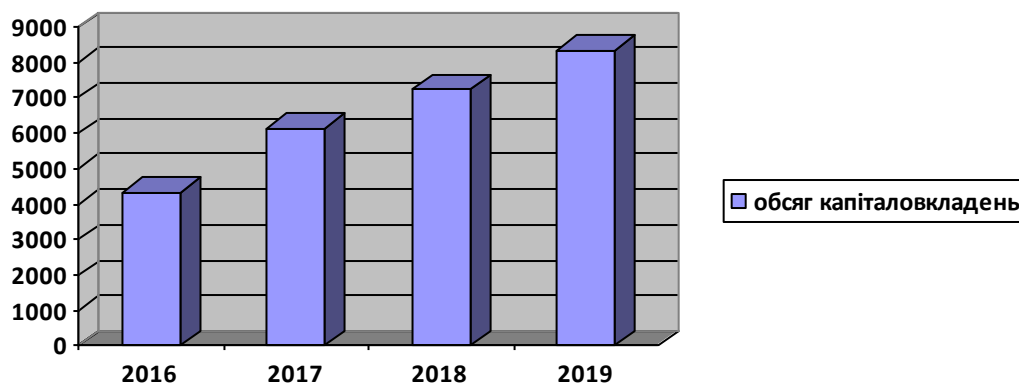

Рис. 2.4. Обсяг капіталовкладень

Збільшились й іноземні інвестиції, станом на 01.01.2019 [2;3] їх обсяг становив 130,2 млн. дол. Країнами-інвесторами є: Італія, Німеччина, Кіпр, Нідерланди.

За рахунок реалізації державних програм, зокрема «Власний дім», «Забезпечення житлом молодих сімей», «Будівництва доступного житла» та ін. зріс обсяг житлового будівництва області. Найбільший відсоток загального обсягу житла збудовано в місті Рівному та Рівненському районі і становить 39,4 %, в інших районах, а саме: Березнівському, Сарненському, Володимирецькому та Костопільському - 38,5%. По районах області розроблені схеми планування територій, їх облаштування, надання сучасного комфортного вигляду. Так, роботи завершилися у Здолбунівському, Березнівському, Костопільському та інших районах.

2.1.3. Зовнішньоекономічні зв'язки та діяльність

Зовнішньоекономічні зв'язки, залучення іноземних капіталовкладень, робота спільних підприємств тощо. впливають на розвиток економіки області.

Показниками зовнішньоекономічної діяльності є обсяг експорту та імпорту товарів та послуг, що мають тенденцію змінюватися. На експортно-імпортні операції в Рівненській області за 2014 – 2018 роки вплинули загальнонаціональні економічні процеси в країні.

У зовнішній торгівлі продукцією виробництва області спостерігаються позитивні зміни, про що свідчать дані, позначені на діаграмі [2;3].

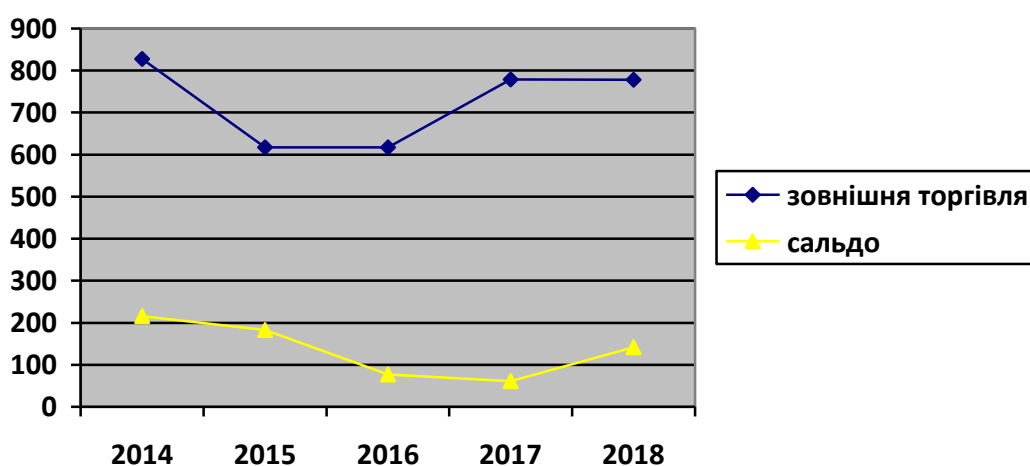

Рис.2.5. Зовнішня торгівля продукцією виробництва області

Експорт товарів здійснювався до Італії, Польщі, Литви, Німеччини, Франції, Бельгії, Румунії, Білорусі. У загальному обсязі імпорту найбільші надходження

здійснювались з Польщі, Італії, Німеччини, США, Великої Британії, Литви, Білорусі. Відмічається зростання імпорту із Італії, Литви, Польщі, Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Бельгії, Угорщини, Іспанії [2;3].

Найбільші експортні поставки продукції деревообробної промисловості (39 %), продукції рослинного походження (19,8%), скляних виробів (11,8%), меблів (10,2 %).

Перспективними сферами міжрегіонального співробітництва між районами області та повітом Свіднік (Польща) є розвиток взаємовигідних торговельно-економічних, науково-технічних та культурних зв'язків. Окрім того, слід наголосити на співпрацю органів місцевого самоврядування з неурядовими організаціями в Польщі, Чехії та Білорусії.

За даними статистики підприємницькою діяльністю займаються 5,3 тис. підприємств. Зауважимо, що середнім бізнесом охоплено 47,3 тис. осіб, що становить 92 % зайнятих на підприємствах області.

Дослідження показують недостатній рівень виробничої спроможності підприємств області. Відмічається низький рівень заробітної плати (офіційної), простежується «тінізації» малого бізнесу, а також зростання кількості незареєстрованих робітників [2;3].

2.1.4. Житлово-комунальне господарство

В галузі житлово-комунального господарства реалізуються:

- заходи з демонополізації сфери обслуговування житла;

Станом на 2020р в області функціонує 993 об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, які обслуговують 1092 житлові будинки. Зазначимо, що 92 ОСББ створено у 2019 році. Найбільша кількість – 562 ОСББ (51,5 %) працює в м. Рівне [31].

- комплексна програма енергоефективності Рівненської області на 2018 – 2025 рр. Реалізовано 27 проектів з енергоефективності, які передбачають економію паливно-енергетичних ресурсів;

- за напрямом «Відновлювана енергетика та енергоефективність» Рівненщина зайняла 3 місце серед регіонів України. частка сумарної

потужності котелень на альтернативних видах палива становить 20,6 %. до загальної потужності котелень області (сьоме місце) [31].

2.2. Аналіз соціальної сфери

2.2.1. Характеристика чисельності населення

Аналіз даних джерел [3;17] дає змогу постежити динаміку чисельності населення Рівненщини. Узагальнені результати представлені у таблиці. За результатами Всеукраїнського перепису населення, загальна кількість населення області становила 1173,3 тис. осіб [17]. У м. Рівне - 248,8 тис. осіб, що на 20,9 тис. більше ніж у 1989 році. Найбільша кількість населення зафіксована у Сарненському (98,8 тис. осіб), Рівненському (88,0 тис. осіб), Березніському (63,8 тис. осіб) районах. Значний приріст населення відмічається у містах обласного значення.

Таблиця 2.3.

Динаміка наявного населення області

Кількість населення (осіб) /роки	1989р.	2001р.	2019р.	2020р.
Рівненська область	1169700	1173300	1157340	1153000

З таблиці видно, що впродовж 2019 року чисельність населення скоротилась на 4340 осіб, у порівнянні з даними перепису 2001 року чисельність населення області зменшилася на 15,960 тис. осіб і становила станом на 2019р. 1157 340 осіб. Отже, обсяг природного скорочення збільшується. Так, «природний рух населення у 2019р. характеризувався перевищенням числа померлих над живонародженими (на 100 померлих – 87 живонароджених)» [3;17].

Серед причин смертності за останні роки залишаються хвороби системи кровообігу, новоутворення та ін.

Децентралізація в області сприяла збільшенню кількості об'єднаних територіальних громад –з п'яти у 2015 р., 25-ти - у 2018 р. до 32-ох у 2019 році. Відмічається збільшення обсягу доходів до місцевих бюджетів. Так, у 2016 році

бюджет становив 2,8 млрд. грн., у 2018 році зріс до 4,6 млрд. грн. Основним джерелом доходів є податки. Позитивна тенденція відмічається у статті доходів населення - дохід зріс на 6,2 %. Основними джерелами доходів населення є заробітна плата, соціальна допомога, змішаний дохід та дохід від власності.

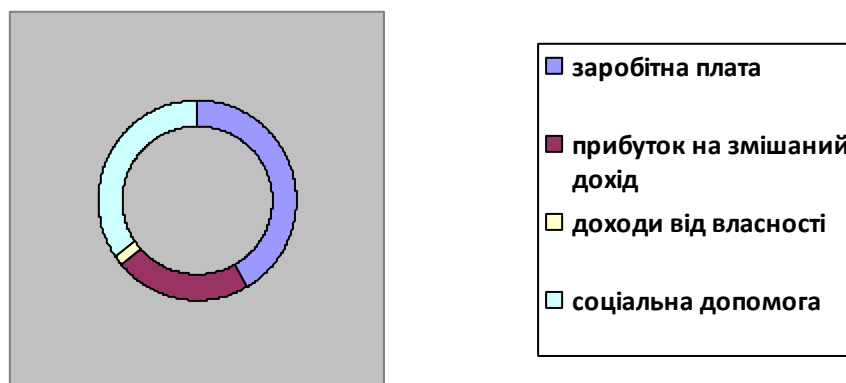

Рис. 2.6. Структура доходів населення

За останні роки спостерігається зріст заробітної плати працюючого населення області. Так за 2016 - 2018 роки заробітна плата зросла більше ніж на 70%. Динаміка інфляції є стриманою. Споживча інфляція у 2018 році становила 9,3%. [2;3;31].

Таблиця 2.4

Перелік пільгових категорій населення області

Перебуває на обліку в ЄДАРП пільговиків всього в тому числі:
Ветерани війни
Учасники АТО
Ветерани праці
Люди з інвалідністю
Особи, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС
Багатодітні

Особлива увага приділяється вирішенню соціальних проблем учасників АТО/ООС, здійснюються заходи із психологічної реабілітації, соціальної та

професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, забезпечення професійного навчання, працевлаштування[31].

2.2.2. Зайнятість населення

Зайнятість населення області визначається показником кількості штатних працівників за видами економічної діяльності. Дані головного управління статистики у Рівненській області свідчать про високий показник зайнятості населення у промисловості, освіті, охороні здоров'я, дещо нижчі показники - у сільському господарстві, транспорті, оптовій та роздрібній торгівлі. [2;3;40].

Таблиця 2.5

Середньооблікова кількість штатних працівників за видами економічної діяльності Рівненської області (дані за 2019р.)

Вид економічної діяльності	Середньооблікова кількість штатних працівників
Промисловість	43895
Будівництво	3566
Оптова та роздрібна торгівля	10942
Транспорт, складське господарство	12048
Тимчасове розміщення й організація харчування	708
Інформація та телекомунікації	992
Фінансова та страхова діяльність	1704
Операції з нерухомим майном	1099
Професійна, наукова та технічна діяльність	1646
Освіта	42768
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	25503
Середньооблікова кількість штатних працівників	167977

**Рух працівників за видами економічної діяльності
усього по Рівненській області (2019р.)** (за джерелом [36;37]).

Прийнято, осіб	Звільнено, осіб	% до середньооблікової кількості штатних працівників	
9515	10403	прийнято 5,7	звільнено 6,2

Зазначимо, що політичні, соціально-економічні процеси в країні впливають на ринок праці регіону. Відсоток зайнятих громадян віком 15-70 років у 2020 знизився порівняно з 2019роком, і становить 56,7% (середні показник по Україні 56,7%). Відповідно, рівень безробіття населення збільшився з 8,6% до 9,1%. [36;37].

Показники рівня зайнятості по Рівненській області

Показники	2019р, %	2020р., %
Рівень зайнятості	57,9	56,7
Рівень безробіття	8,6	9,1

2.2.3. Охорона здоров'я населення

«Підвищення якості та доступності медичних послуг населенню на первинному, вторинному та третинному рівнях надання медичної допомоги» - зазначається у регіональній програмі економічного та соціального розвитку області на 2020 рік.[33]. Основними завданнями є: продовження реалізації медичної реформи що стосується вторинної медичної допомоги, удосконалення роботи диспетчерської служби, матеріально технічне забезпечення медичних лабораторій, центрів тощо. У області реалізовується проект «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей» за підтримки МОЗУ, посилена увага приділяється третинного рівня медичної допомоги, а саме, хворим серцево-

судинною патологією на базі комунального підприємства «Сарненська центральна районна лікарня» Сарненської районної ради. [33]

2.2.4. Особливості розвитку освіти

Як зазначається у регіональній програмі розвитку освіти – «найвагомішою складовою розвитку суспільства є освітня галузь». [35]. Сучасний розвиток суспільства вимагає якісного рівня знань, компетентностей, практичних умінь, відповідно і оновлення системи освіти.

На сьогоднішній день здійснюються заходи щодо урізноманітнення моделей організації освітніх послуг, в тому числі позашкільної освіти, удосконалення інформаційно-комунікаційного простору освіти, забезпечення доступності якісної професійної освіти, підтримка освіти упродовж життя, підвищення соціального статусу освітян.

У 2020 році розпочато роботу над проектами типових освітніх програм для учнів 5-9 класів нової української школи, відкрито навчально-практичний центр «Кухар», сучасного технологічного центру електрозварювання, сертифіковано понад 900 вчителів початкової ланки, застосовуються нові освітні платформи, удосконалюються програми дистанційного навчання тощо. [27].

Відповідно реєстру суб'єктів освітньої діяльності станом на 2020 р. у Рівненській області діють 28 закладів вищої освіти[38].

2.3. Аналіз екологічного стану навколишнього середовища

Рівненська область найбільш постраждала від наслідків Чорнобильської катастрофи. Радіаційно забруднені території становлять понад 11 тис. км. Забруднені сільськогосподарські угіддя радіонуклідами займають 290 тис. г, лісові масиви - 654 тис. г. Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС радіаційного забруднення зазнали Березнівський, Дубровицький, Володимирецький, Рокитнівський, Зарічненський, Сарненський райони [8;9;12;40].

На території області знаходяться Рівненська атомна електростанція, значна частина території знаходиться в зоні спостереження Хмельницької АЕС.

Рівненська область відноситься до територій з помірним рівнем забруднення навколишнього середовища. На досліджуваній території помітна тенденцією до зростання антропогенного навантаження. Усі складові довкілля зазнають техногенного навантаження, що супроводжується збільшенням обсягів викидів в атмосферу та скидів у поверхневі водні об'єкти зворотних вод підприємств, накопиченням відходів усіх класів небезпеки. Промисловий потенціал концентрується переважно в центральній частині області, і це обумовлює нерівномірний розподіл техногенного навантаження на природне середовище [8;9;12;39].

2.3.1. Джерела забруднення і стан атмосферного повітря

Негативний вплив на навколишнє природне середовище мають викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря. Забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших проблем в екології, і хоча територія області належить до помірно чистих регіонів, однак забруднювачами залишаються пересувні джерела викидів, які зростають з року в рік у зв'язку із збільшенням на дорогах автомобілів.

Головними стаціонарними забруднювачами атмосферного повітря є:

- ПрАТ «Рівнеазот»;
- філія «Волинь-цемент» ПрАТ;
- «Дікергофф цемент Україна»;
- ПрАТ «Консюмерс-Скло-Зоря»;
- Рівненська філія «Управління магістральних газопроводів «Львівтрансгаз» ПАТ «Укртрансгаз»;
- ТзОВ «Агроконцерн»;
- ТзОВ «Укрмолпродукт»;
- ТзОВ «ОДЕК» Україна;
- ТзОВ «Свиспан Лімітед».

В обласному центрі загальний рівень забруднення атмосферного повітря оцінюється як підвищений. Індекс забруднення атмосфери (ІЗА) у 2017 році

становив 7,7, у 2018 році - 5,9. Середньорічні концентрації забруднювальних речовин, таких як формальдегіду та фтористого водню перевищували гранично допустимі концентрації (ГДК) у 2018 році відповідно у 1,7 та 1,6 рази. Інші речовини в межах гранично допустимих концентрацій (ГДК). При несприятливих погодних умовах, максимальні концентрації забруднювальних речовин у атмосферному повітрі перевищували максимально-разові гранично допустимі концентрації (ГДК мр) за пилом, оксидом вуглецю, діоксидом азоту, сірководнем, фенолом, фтористим і хлористим воднем.

Однак, за останні роки спостерігається тенденція до зниження концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі за деякими інгредієнтами, а саме: пил, хлористий водень, аміак, діоксид сірки, оксид вуглецю, оксид азоту, важкі метали та розчинені сульфати[8;9;12;39].

2.3.2. Джерела забруднення водних ресурсів

Погіршенню якості поверхневих вод сприяють скиди недостатньо очищених стічних вод комунальних підприємств, які є найбільшими забруднювачами поверхневих водних об'єктів. Найбільшого антропогенного впливу зазнають: річки Стир, Іква, Горинь, Замчисько, Устя [39].

Таблиця 2.8

Основні джерела забруднення водних ресурсів області

Джерела забруднення	Місто, район	Водні ресурси
санаторій «Хрінники», ВП «Рівненська АЕС», ДП «НАЕК «Енергоатом», стічні води з комунальних очисних споруд	Демидівський район м. Вараш та смт Зарічне;	річка Стир
комунальні очисні	м. Дубно та смт Млинів	річка Іква

споруди		
скиди стічних вод з комунальних очисних споруд	смт Володимирець	річка Бережанка
скиди стічних вод з комунальних очисних споруд, підприємств ТзОВ «ОДЕК» Україна, Городищенської виправної колонії, ПрАТ «Рівнеазот»	м. Острог, смт Оржів, смт Гоща, м. Дубровиця, Городище	річка Горинь
скиди стічних вод з комунальних очисних споруд, ЗАТ «Костопільський завод скловиробів», ТОВ «Хмизи-сервіс» та ТзОВ «Свиспан Лімітед»	м. Костопіль	річка Замчисько
скиди стічних вод з комунальних очисних споруд, зливі води м. Рівне, РОВКП ВКГ «Рівнеоблводоканал», ПАТ «Волинь-Цемент»	смт Квасилів, с. Зоря, м. Рівне	річка Устя
скиди стічних вод, ТзОВ «Завод металевих виробів», ТзОВ «Папірінвест»	м. Березне, м. Сарни	річка Случ

Основні забруднювачі водних об'єктів

Назва водокористувача забруднювача	2017		2018	
	Об'єм скидання незворотних вод, млн.м	обсяг забруднюючих речовин, т	Об'єм скидання незворотних вод, млн.м	обсяг забруднюючих речовин, т
ПАТ „Волинь-цемент”	76,6	БСК повн. – 0,3 Завислі речовини 1,2 Сульфати – 3,5 Хлориди – 1,6 Залізо – 0,0362 Фосфати – 0,0241	75,1	БСК повн. – 0,7 Завислі речовини 0,5 Сульфати – 5,2 Хлориди – 1,3 Залізо – 0,0289 Фосфати – 0,0053

З метою охорони водних ресурсів виконувались заходи, що поліпшенням технічного стану та благоустрою водойм. Виконання паспорту гідроспоруди. Виконання проектно-кошторисної документації на будівництво очисних споруд тощо.

2.3.3. Поводження з відходами

Проблема забруднення довкілля відходами виробництва набуває для області все більшої гостроти. На території області нараховується понад 1000 підприємств, установ і організацій, виробнича діяльність яких пов'язана з утворенням промислових та побутових відходів. Відповідно до статистики обсяг накопичення промислових відходів I - IV класів небезпеки станом на 2018 р. становив 24,7 млн. тонн. Основними утворювачами відходів є підприємства:

- ПрАТ «Рівнеазот»,
- ВП «Рівненська АЕС»

- ДП «НАЕК «Енергоатом»,
- ТЗОВ «Високовольтний союз РЗВА»,
- ПрАТ «Єврошпон-Смига»,
- ТЗОВ «Завод металевих виробів»,
- ТЗОВ «Вирівський кар'єр»,
- ТЗОВ «ОДЕК» Україна.

За останні роки в населених пунктах області накопичується понад 1 млн. куб. метрів твердих побутових відходів. Загалом на полігонах та звалищах твердих побутових відходів, від початку їх експлуатації, захоронено 33 млн. куб. метрів побутових відходів[8;9;12;39].

Таблиця 2.10

**Основні підприємства, що здійснюють утилізацію відходів
(використання відходів як вторинної сировини)**

Основні підприємства	Спеціалізація	Утилізація відходів
Здолбунівський завод пластмасових виробів «Іскра»	безвідходному технологічному процесі Відходи як вторинна сировина для виготовлення пластмасових труб	31 т/рік
Костопільська філія державного підприємства «Укрветсанзавод»	виробництво кісткового борошна для потреб сільського господарства, сировиною є відходи обвалування туш та кістки	3820 т/рік
ТОВ «Папірінвест»	переробка вторинної (паперової) сировини та випуском з неї паперової продукції	2538,8 т/рік
«Торгово-промислове	переробка та виробництво	45 т/рік

підприємство «Політор» технологічного браку пластмасових виробів;	поліетиленових виробів	
ТзОВ «Еко-Хелп»	збір відпрацьованих люмінесцентних ламп та термометрів, що містять ртуть	За 2018 рік зібрано та передано на спеціалізовані підприємства 36,2 тис. штук відпрацьованих люмінесцентних ламп та 526 термометрів.

2.3.4. Природно-заповідний фонд

З метою збереження біорізноманіття в області створена мережа природнозаповідного фонду, віднесено 315 територій та об'єктів загальною площею 181,5 тис. гектарів, що становить 9,1 відсотка площі області (у тому числі 27 об'єктів загальнодержавного значення площею 64,9 тис. гектарів та 287 об'єктів місцевого значення площею 116,6 тис. гектарів).

Основними об'єктами природно-заповідного фонду в області є:

- Рівненський природний заповідник загальною площею 42,3 тис. гектарів, з чотирьох масивів (території Володимирецького, Дубровицького, Рокитнівського, Сарненського районів). Водно-болотні угіддя міжнародного значення згідно з Рамсарською конвенцією;
- Національний природний парк «Дермансько-Острозький» площею 5,4 тис. гектарів, що знаходиться на території Острозького, Здолбунівського районів, займає вузьку частину Малого Полісся, яке знаходиться між Мізоцьким кряжем та Кременецькою височиною.
- Регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід» площею 21,6 тис. гектарів у Зарічненському районі;

- Регіональний ландшафтний парк «Надслучанський» площею 17,2 тис. гектарів у Березнівському районі;
- Регіональний ландшафтний парк «Дермансько-Мостівський» площею 19,8 тис. гектарів у Здолбунівському районі;
- Рівненський зоопарк площею 11,6 гектара у м. Рівне;
- Державний дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу площею 29,5 гектара у м. Березне. [8;9;12;39].

РОЗДІЛ 3.

ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Показники для вимірювання регіонального людського розвитку

У методиці, розробленій українськими вченими [4;19] для вимірювання індексу людського розвитку визначені наступні показники за блоками:

Блок 1. Відтворення населення включає:

- Сумарний коефіцієнт народжуваності;
- Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), %;
- Середня очікувана тривалість життя при народженні, років;
- Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років;
- Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років;

Блок 2. Соціальне становище визначається такими коефіцієнтами:

- Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення);
 - Кількість хворих із діагнозом активного туберкульозу (вперше встановленим) (на 100 тис. населення);
 - Кількість хворих із діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (діагноз вперше встановлений) (на 100 тис. населення);
 - Кількість дітей-сиріт та дітей, без батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років);
 - Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку);
 - Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення).
- Блок 3. Комфортне життя передбачає розрахунок:
- Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), кв. м.;

- Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням, газовідведенням у сільській місцевості, %;
- Інтегральний показник стану навколишнього середовища (НС)
- Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення);
- Обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу), грн.

Блок 4. Добробут

- Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, чії еквівалентні сукупні витрати не перевищують 75 % медіанного рівня), %;
- Питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість, %;
- Кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати на середньодушовий дохід;
- Валовий регіональний продукт (на 1 особу), тис. грн.;
- Питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору, %.

Блок 5. Гідна праця

- Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %;
- Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %;
- Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %;
- Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарногігієнічним нормам, %;
- Співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати;
- Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %.

Блок 6. Освіта

- Показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, %;

- Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %;
- Частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, %;
- Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання.

Розробники методики виділяють основні принципи відбору показників для розрахунку РЛР[4;19]:

- можливість щорічних розрахунків; забезпечення необхідною інформацією Державної служби статистики України;
- об'єктивність оцінок на регіональному рівні;
- адаптування методики до специфіки проблем людського розвитку в Україні, регіонах;
- погодженість визначених трактувань щодо впливу на людський розвиток;
- відсутність високої кореляції між окремими показниками.
- достатність статичної даних для простеження динаміки.

3.2. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку Рівненської області

Розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку включає таку послідовність дій:

1) нормування показників - $Z_{ijr} = X_{ijr} / X_{stij}$,

де Z_{ijr} – нормоване значення j-го показника у i-му блоці показників по r-му регіону;

X_{ijr} – фактичне значення j-го показника у i-му блоці показників по r-му регіону;

X_{sti} – стандартне значення j-го показника у i-му блоці показників.

2) калібрація показників - $b_{ijr} = Z_{ijr} / Z_{ijr+}$; $Z_{c_{ijr}} = Z_{ijr} \times C_{ij}$.

3) визначення ваг показників у блоках;

4) розрахунок індексу по кожному блоку показників;

5) розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку.

Розрахунок інтегрального показника стану навколишнього природного середовища

Інтегральний показник коливається в діапазоні від 0 до 1,0 (вище значення свідчить про більш сприятливий екологічний стан)

Значення інтегрального показника	Стан середовища
0,000 – 0,200	Кризовий 0
0,201 – 0,400	Критичний
0,401 – 0,600	Напружений
0,601 – 0,800	Задовільний
0,801 – 1,000	Сприятливий

Таблиця 3.1.

Значення показників стану навколишнього середовища Рівненської області

Ізр	Івр	Іатм	Інтеграл
0,637	0,462	0,819	0,622

Примітка: Ізр - інтегральний показник земельних ресурсів;

Івр - інтегральний показник водних ресурсів;

Іатм - інтегральний показник атмосферного повітря.

Обчислення індексів розвитку людського потенціалу дозволяє порівняти соціально-економічний розвиток окремих регіонів країни. В розрізі областей України за єдиною шкалою визначається ранг як за окремими показниками блоків, так і узагальненим показником – ІРЛР.

За власними розрахунками та статистичними даними, приведеними у таблицях 3.2; 3.3 числовими значеннями можна деталізувати особливості розвитку області за окремими блоками показників і визначити ранг в межах України.

Показники регіонального людського розвитку

1. Показники відтворення населення області							
	1	2	3	4	5	6	
2014	0,1234	0,1235	0,1983	0,1506	0,1154	0,7112	
2015	0,1230	0,1272	0,1967	0,1509	0,1142	0,7120	
2016	0,1257	0,1106	0,1963	0,1495	0,1151	0,6971	
2017	0,1247	0,1200	0,1941	0,1470	0,1124	0,6981	
2. Показники соціального середовища області							
	1	2	3	4	5	6	7
2014	0,1141	0,1169	0,0864	0,1206	0,0505	0,0904	0,5789
2015	0,1317	0,1160	0,0706	0,1194	0,0454	0,0689	0,5519
2016	0,1296	0,1197	0,0865	0,1225	0,0439	0,0814	0,5835
2017	0,1370	0,1477	0,0981	0,1320	0,0430	0,0921	0,6500
3. Показники комфортного життя							
	1	2	3	4	5	6	7
2014	0,1569	0,1158	0,0803	0,1737	0,0759	0,0307	0,6333
2015	0,1506	0,1134	0,0802	0,1737	0,0763	0,0334	0,6276
2016	0,1424	0,1132	0,0814	0,1715	0,0660	0,0307	0,6052
2017	0,1399	0,1151	0,0794	0,1696	0,0641	0,0293	0,5974
4. Показники добробуту							
	1	2	3	4	5	6	7
2014	0,0919	0,0811	0,1500	0,0821	0,0933	0,4985	2014
2015	0,0892	0,0911	0,1406	0,0865	0,0907	0,4980	2015
2016	0,0638	0,0662	0,1529	0,0846	0,0963	0,4638	2016
2017	0,0695	0,0639	0,1633	0,0809	0,0973	0,4749	2017
5. Показники гідної праці							
	1	2	3	4	5	6	7
2014	0,0882	0,1220	0,0556	0,0871	0,0652	0,5091	
2015	0,0927	0,0957	0,1286	0,0647	0,0901	0,0685	0,5403
2016	0,0922	0,0952	0,1350	0,0643	0,0892	0,0652	0,5412
2017	0,0767	0,0764	0,1072	0,0499	0,0740	0,0592	0,4434
6. Показники освіти							
	1	2	3	4	5	6	7
2014	0,0729	0,2272	0,1437	0,2028	0,1394	0,7859	2014
2015	0,0715	0,2267	0,1518	0,1974	0,1392	0,7866	2015
2016	0,0740	0,2250	0,1506	0,1958	0,1376	0,7830	2016
2017	0,0744	0,2253	0,1547	0,2028	0,1367	0,7939	2017

У порівнянні з найвищими значеннями по Україні, відтворення населення характеризується дещо вищим за середній показник і становить 0,711 (найвищий показник по Україні – 0,753).

Соціальне середовище характеризується нищим показником і становить 0,578 у порівнянні з найвищим показником - 0,707). Зазначимо, що соціальне становище характеризує рівень злочинності в області,

кількість захворювань на туберкульоз, алкогольних психозів, рівень наркоманії, сирітство тощо. З огляду на показники необхідно посилити контроль за негативними явищами в районах області, проводити роз'яснювальну та профілактичну роботу серед населення, зокрема молоді, залучити соціальну та психологічну служби.

Розрахунки показують середній показник у блоці «Комфортне життя» - 0,633, за останні роки відмічається тенденція до зниження значення показника 0,597, відповідно спостерігаються зміни у динаміці рангу: 3 – у 2014р, 6 -у 2017р.

Низьким показником характеризується блок «Добробут» - 0,498 порівняно з іншими областями (мах. – 0,871). Упродовж зазначених років спостерігається стабільний ранг – 22. Добробут визначається рівнем бідності, валовим регіональним продуктом (ВРП), рівнем безробіття тощо. Динамічних змін не спостерігається. Негативно позначаються на індексі розвитку людського потенціалу економічні показники, які визначають рівень життя населення, ВВП є низьким показником. Тому, в програмі розвитку регіону необхідно посилити увагу на дані проблеми, конкретизувати основні заходи щодо покращення добробуту населення області.

Таблиця 3.3

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку

	Блок1 /ранг	Блок 2 /ранг	Блок 3 /ранг	Блок 4/ ранг	Блок 5 / ранг	Блок 6 / ран	ІРЛП/Ранг
2014	0,7112/8	0,5789/6	0,6333/6	0,4985/22	0,5091/21	0,7859/20	3,7169/16
2015	0,7120/7	0,5519/6	0,6276/7	0,4980/22	0,5403/19	0,7866/22	3,7163/16
2016	0,6971/10	0,5835/6	0,6052/10	0,4638/22	0,5412/19	0,7830/22	3,6738/17
2017	0,6981/6	0,6500/6	0,5974/13	0,4749/22	0,4434/22	0,7939/20	3,6576/18

Показник гідної праці становить 0,509 для порівняння показник по Україні у 2014 році складав – 0,624. У 2017 році показник праці зменшився і дорівнював 0,443, ранг -22.

Показник освіти є досить високим і становить 0,786, ранг -20. Слід зазначити, що рівень освіти завжди позитивно впливав на імідж країни, регіону, цей показник становить 0,766, що вважається високим.

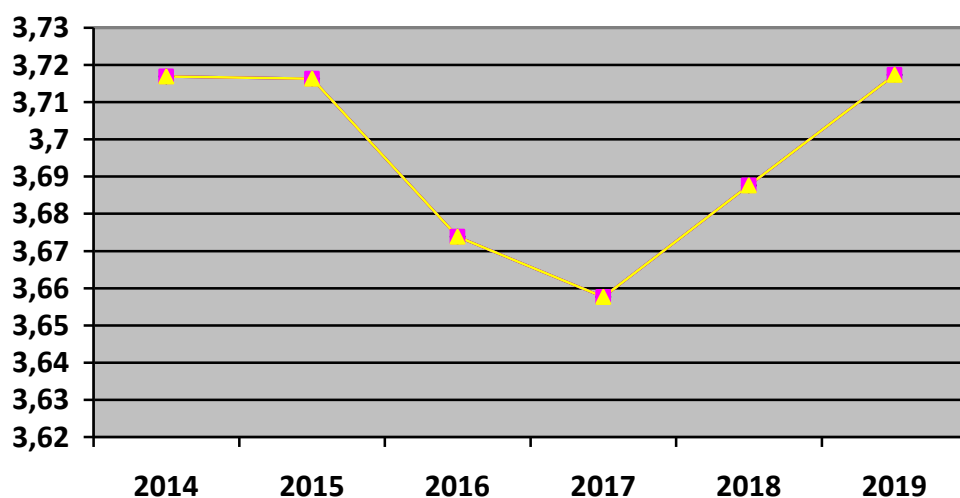

Рис.3.1. Зміни ІЛР

Таким чином, аналізуючи складові зведеного ІРЛП, слід відзначити, що регіон досяг непоганих результатів за – рівнем освіти. Зважаючи на динаміку розвитку області за досліджуваним індексом, стає зрозумілим, що за умови збереження сучасного стану економіки та медицини важко досягти високого рівня розвитку людського потенціалу. За даними Статистики Рівненська область займає 18 місце у рейтингу областей України за характеристикою регіонального людського розвитку. Ранги регіону та значення показників ІЛР представлені в таблиці 3.2 та 3.3.

3.3. Перспективи розвитку Рівненської області

SWOT-аналіз Рівненської області, проведений експертами [43] дає можливість визначити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, які перешкоджають соціально-економічному зростанню області.

На основі аналізу стану та тенденцій розвитку, актуальних проблемних питань галузей промисловості та сільськогосподарського комплексу, соціальної сфери визначені сильні сторони області, до них належать:

1. Розвинена транспортна інфраструктура, наявність аеропорту, близькість до кордону.

2. Позитивна динаміка у демографії області.
3. Достатня забезпеченість трудовими ресурсами, освітніми закладами.
4. Наявність лісових ресурсів (лісистість області становить – 40,1%).
5. Забезпечення водними запасами на достатньому рівні (1,9 разів більше середніх по Україні).
6. Значні запаси корисних копалин, близькість до магістральних залізниць та автомобільних шляхів.
7. Енергетична потужність на достатньому рівні (Рівненська АЕС, Хмельницька АЕС).
8. Наявність виробничого та інвестиційного потенціалу (хімічна, деревообробна, видобувна промисловість, виробництво будматеріалів і скловиробів, багатогалузеве сільське господарство).
9. Реалізація інвестиційних проектів.
10. Значний туристичний потенціал.
11. Суспільно-політична стабільність, висока духовність населення.

Слабкі сторони пов'язані з :

1. Значним ступенем зносу основних фондів та їх моральна застарілість.
2. . Невисокими обсягами виробництва продукції харчової, текстильної промисловості та машинобудування.
3. Низьким рівень упровадження сучасних агротехнологій у рослинництві і тваринництві. Низька продуктивність праці в господарствах населення.
4. Радіаційно забрудненими внаслідок аварії на ЧАЕС північних районів області.
5. Ґрунтами малородючими.
6. Низькою якістю автомобільних доріг місцевого значення.
7. . Необхідністю технічного переоснащення житлово-комунальної інфраструктури.
8. Значними міжрайонними відмінностями у розвитку економіки, освіти, культури, охорони здоров'я, сфері зайнятості населення.
9. Високим рівнем безробіття населення , значною тіньовою зайнятістю.
10. Обмеженим доступом до Інтернет- ресурсів.

Перспективи розвитку

Можливості	Переваги
Стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу	прискорити розвиток малого та середнього підприємництва області забезпечить зайнятість населення
Інвестиційна привабливість регіону	модернізація та реформування господарського комплексу і соціальної сфери завдяки , інвестиції
Інтеграція з країнами Європи	впровадження антикорупційного законодавства, підвищення якості продукції, розширення обсягів експорту, охорона довкілля
Активізація економічних процесів	зростання попиту на логістичні послуги, реалізація транзитного потенціалу області, приведення транспортної інфраструктури до європейських стандартів
Зростання світового попиту на продовольство	впровадження сучасних технологій та організаційних форм виробництва, с/г продукції
Зростання світового та вітчизняного попиту на ІТ-послуги	
Зростання популярності внутрішнього туризму	реалізація туристично-рекреаційного потенціалу області
Впровадження політики підвищення енергоефективності у виробництві, житлово-комунальній та соціальній сферах	зменшення обсягів енерговитрат, надання якісних послуг
Децентралізація влади, проведення	зростання бюджетної самостійності

адмінреформи	громад
Транскордонного співробітництва Україна - Білорусь	міжнародне співробітництво, зайнятість населення
Популяризація екологічного способу життя та споживання органічної продукції	покращення стану здоров'я населення

До несприятливих чинників відносять:

- Високий рівень корупції;
- Нестабільність малого та середнього бізнесу через економічні наслідки зближення з європейськими країнами.
- Нестабільна політична ситуація.
- Відтік трудових ресурсів.
- Перспективне природне скорочення частки працездатного населення.
- Зростання смертності.
- Зростання вартості імпортованих енергоносіїв.
- Поширення терористичної загрози.
- Потенційна радіаційна загроза.
- Залежність від державного бюджету.

Між сильними та слабкими сторонами і зовнішніми факторами існують взаємозв'язки, можуть стати важливими інструментами впливу на подолання слабких сторін регіону, які зазначені вище.

3.3.1. Заходи, спрямовані на розвиток регіону

На основі статистичних даних [2;3;4;31;40] щодо основних показників та характеристик складових підсистем господарства, соціальної сфери, природного середовища та аналізу програмних документів [6;13;14;15;24;32;33;35;42] можна визначити конкретні заходи щодо регіонального розвитку області. Детальніше зупинимося на основних:

1. Розвиток економічної складової

Рівненська область має виробничий потенціал. На території області розвиваються добувна, деревообробна промисловість, виробництво будматеріалів та скловиробів. Підприємства розміщені у містах: Рівне, Кузнецовськ, Костопіль, Сарни, Здолбунів та селищі міського типу Рокитне. Проте на підприємствах переважають застарілі технології, низький рівень капіталовкладень і відносно мала частка продукції з великою доданою вартістю. В умовах нестабільного законодавства, відсутності інвестицій існує ризик зниження ділової активності населення в регіоні.

Таким чином, розвиток інфраструктури підтримки підприємництва, створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційних підприємств, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, розвиток внутрішнього туризму, створення умов для ефективного використання потенціалу природних ресурсів північної Рівненщини мінімізація наслідків від аварії на ЧАЕС, підтримка господарського використання малородючих земель, збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції забезпечить економічне зростання області, покращить стан навколишнього середовища.

2.Розвиток територій сільської місцевості

Зазначимо, що у сільській місцевості проживає понад 52 % населення області. За демографічними прогнозами передбачається зменшення частки сільського населення. Сільськогосподарський сектор визначається природністю, для мешканців сіл є традиційним місцем працевлаштування. Внаслідок радіоактивного забруднення північних районів області існують певні обмеження щодо використання сільськогосподарських територій. Зайнятість сільського населення низька. Відсутність достатньої кількості робочих місць та занепад соціальної інфраструктури є ключовими причинами низького рівня життя у сільській місцевості.

Робоча група з розроблення проекту Стратегії розвитку області визначили, що у межах стратегічної цілі «Розвиток сільських територій» першочергову увагу слід зосередити на: збільшенні доданої вартості аграрного виробництва, формуванні додаткових доходів індивідуальних домогосподарств через обслуговуючих кооперативів, комунальних підприємств, асоціацій виробників;

збереженні та підвищенні трудового потенціалу сільських територій, а також розвитку сільської інфраструктури дозволяє суттєво активізувати економічний та соціальний розвиток [42].

3.Розвиток людського капіталу

Серед пріоритетів розвитку Рівненської області одним з найважливіших є розвиток людського капіталу як підґрунтя для росту економіки та добробуту населення. Інвестиції в людський капітал дають значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний результат. Стратегічна ціль «Розвиток людського капіталу», як і вся Стратегія, орієнтована на людину, і реалізація завдань цієї цілі дасть змогу зберегти існуючу тенденцію до продовження тривалості активного періоду життя людини [42].

Як зазначають експерти реалізація операційних цілей передбачається досягнення стратегічної цілі: підвищення адаптивності населення до потреб ринку праці, підвищення обізнаності та соціальної активності мешканців, удосконалення управління регіональним розвитком.

Очікується такі результати:

- поліпшення показників регіонального людського розвитку;
- приведення мережі освітніх закладів загальної середньої освіти у відповідність із потребами громад та регіону;
- реалізація права дитини на виховання в сім'ї;
- створення умов та підтримка молодіжних ініціатив, створення та розвиток мережі молодіжних центрів, розвиток волонтерства;
- залучення вразливих верств населення до активного суспільного життя;
- залучення додаткових людських, матеріальних, інформаційних ресурсів для вирішення місцевих проблем.

Дослідження проблем людського розвитку на основі джерел [10;11;25;26;28;34;41;44] показало, що в контексті економічного, соціального, екологічного зростання вирішальну роль на сучасному етапі відіграє людський капітал, а людський ресурс розглядається як соціальна цінність суспільства в цілому, як вирішальний ресурс економічного зростання

За сучасною концепцією управління щодо розвитку людського потенціалу має базуватися на таких основних принципах:

- стратегічного підходу до управління людським капіталом на основі динамічного людського розвитку;
- інноваційного підходу, тобто визнання інноваційної якості людського потенціалу;
- інвестиційного підходу, тобто капіталовкладень у людський розвиток;
- якості трудового життя, що передбачає підвищення рівня професіоналізму, конкурентоспроможності, матеріального задоволення.

У межах викладених вище принципів та аналізу можливостей, слабких й сильних сторін області ми підтримуємо погляди спеціалістів, щодо доцільності впровадження таких заходів, спрямованих на людський розвиток:

- належний рівень фінансування людського розвитку – витрати на освіту та охорону здоров'я;
- сприяння інноваційного розвитку регіону через формування сегменту трудових ресурсів, здатного забезпечити високий рівень;
- подолання безробіття, збереження та підвищення рівня кваліфікації працівників; впровадженню заходів моніторингу, забезпеченню збалансованого розвитку базових галузей і необхідних трудових ресурсів відповідно до реальних потреб економіки; підвищенню загального рівня оплати праці;
- у загальнонаціональній і регіональній програмах охорони здоров'я передбачити заходи щодо вирішення питання покращення репродуктивного здоров'я населення, підвищення рухової активності населення та боротьби з курінням, розвитку системи підготовки кваліфікованих фахівців.

Стимування в Україні процесів людського розвитку може призвести до значного загострення таких соціально-економічних проблем, як: погіршення якісних характеристик відтворення населення і різке зниження конкурентоспроможності вітчизняного трудового капіталу; посилення гендерної нерівності, зростання бідності та безробіття; знецінення інвестицій в освіту тощо.

Напрямки людського розвитку включають: підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей; забезпечення соціальної справедливості щодо оплати праці, у доступі до освіти, охорони здоров'я, розподілу соціальних благ; досягнення ефективної зайнятості, яка б забезпечувала працюючим не тільки відповідний статус, але й добробут; досягнення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Таким чином, людський розвиток має включати не лише економічний розвиток, а й гарантувати основні можливості для здорового та безпечного життя, отримання освіти, забезпечення належного рівня життя, користування громадянськими свободами. Особливого значення набуває реалізація прав людини, важливим є збереження «здорового» навколишнього середовища.

ВИСНОВКИ

1. Сучасне інформаційне суспільство вимагає переосмислення понять «економічне зростання», «рівень життя», «людський розвиток», «людський потенціал», та їх вкладу у розвиток сталого суспільства. Теоретичне обґрунтування значимості людини в сучасному суспільстві визначається в концепції стійкого розвитку, що об'єднує економічну, екологічну і соціальну складову сталого суспільства.

2. Основа концепції стійкого розвитку базується на понятті «людський потенціал». Для визначення рівня його розвитку була розроблена міжнародна методика розрахунку індексу розвитку людського потенціалу, і включає рівень досягнень за трьома найважливішими аспектами: тривалість майбутнього життя, рівень освіти, рівень життя населення. Таким чином, розвиток людського потенціалу визначається як хід зростання людських можливостей, серед ключових – прожити довге й здорове життя; набути, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя.

3. Для аналізу та прогнозу розвитку того чи іншого регіону в Україні застосовують національну методику оцінки людського розвитку, розроблену Національною академією наук України (2000р.). За цією методикою визначено шість блоків, які включають різні показники: демографічний розвиток, розвиток регіональних ринків праці, матеріальний добробут населення, умови проживання населення, рівень освіти населення, стан охорони здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація і фінансування людського розвитку тощо. Методика передбачає визначення більшої кількості показників, що дає можливість проаналізувати більш детально складові розвитку регіону, визначити загрози, негативні сторони і запропонувати заходи щодо покращення ситуації.

4. Проведене дослідження показало, індекс людського розвитку Рівненської області за національною методикою становить 3,6576 і 18 рейтинг серед інших регіонів України. Результати розрахунків показують позитивну динаміку щодо людського розвитку регіону.

Детальний аналіз окремих показників визначає слабкі сторони регіону. Так, відтворення населення характеризується дещо вищим за середній показник і становить 0,711 (найвищий показник по Україні – 0,753). Зауважимо, що очікувана тривалість життя по області складає 68,5 років (станом на 2019 рік), Показники тривалості життя в регіоні визначаються рядом чинників: високі показники смертності, об'єктивні причинами, пов'язані з сучасною економічною кризою.

5. Аналіз статистичної інформації проведений у розрізі трьох складових сталого розвитку області та показників ІРЛП, показав, що найбільш «сильні» позиції регіон займає за рівнем письменності населення і охопленням різними формами навчання. Середня тривалість навчання дорівнює 11,3 років. Рівень грамотності дорослого населення становить 99,4%. Проте, в системі освіти, спостерігаються негативні тенденції: падає рівень і якість освіти, знецінюються отримані дипломи, потреби ринку робочої сили не збігаються з пропозицією фахівців, що отримали вищу або спеціальну освіту.

6. Низьким показником характеризується блок «Добробут» - 0,498. Добробут визначається показниками: рівнем бідності, рівнем безробіття валовим регіональним продуктом (ВРП) тощо. Динамічних змін не спостерігається. Показник ВВП на душу населення не характеризує повною мірою рівень матеріального добробуту, а величини заробітної плати, пенсій, допомоги є досить низькими, що не забезпечують, в більшості випадків, належний рівень життя працівників, пенсіонерів. Ситуацію посилюють високий збільшення тарифів на комунальні послуги, рівень інфляції. У регіоні високий рівень нерівності в розподілі доходів, що створює певною мірою соціальну напруженість. Рівень життя складає 6,175. дол. США на одну особу.

7. Заходи, спрямовані на зростання людського потенціалу, мають фрагментарний характер. Зазначимо, що питання якості життя досі не визнано пріоритетним у соціально-економічному розвитку країни, регіонів. З аналізу можливостей, слабких й сильних сторін Рівненської області пріоритетними, на наш погляд, буде впровадження програмних заходів щодо людського розвитку – збільшення фінансування на освіту, охорону здоров'я, інноваційний розвиток

регіону, підтримка малого та середнього бізнесу, соціальна підтримка населення – подолання бідності, зменшення рівня безробіття, забезпечення високого рівня життя, громадянська свобода.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верховна Рада України Законодавство України Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція Редакція від 16.11.2020 назва з екрану: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Головне управління статистики у Рівненській області /Аналіз стану економічного та соціального розвитку Рівненської області за 2014 – 2018 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/oktober2019/analiz570.pdf>
3. Головне управління статистики у Рівненській області /Про соціально-економічне становище рівненської області у січні 2020р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.gusrv.gov.ua/>
4. Держстат України /Методологія та класифікатори. Статистична методологія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : веб-сайт www.ukrstat.gov.ua
6. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року № 1158: станом на 19.09.2007р. /КМУ. – Офіц. вид. – К., 2007.
7. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік [Електронний ресурс] - назва з екрану: www.undp.org/dam/hdr_2019_overview_ukrainian.
8. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області за 2016 рік / Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області. – Рівне, 2017. – 222 с.
9. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області за 2017 рік / Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області. – Рівне, 2018. – 236 с.
10. Добрынин А.И. Производительные силы человека: структура и формы проявления: [монография] / А.Добрынин и др. – СПб., 1993.
11. Дятлов С.А. Теория человеческого капитала:[учебное пособие] / С.А.Дятлов – СПб.: УЭФ, 1996.
12. Екологічний паспорт Рівненської області / Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області. – Рівне, 2013. – 241с.

13. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»/ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 25, ст.195) - назва з екрану: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>

14. Закон України «Про державні цільові програми» /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 25, ст.352) - назва з екрану: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

15. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: станом на 21.05.1997 № 280/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 24, ст.170.

16. Закон України «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії» /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст.409): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

17. Загальна кількість населення /Рівненська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: назва з екрану :<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/estimated/rivne/>

18. Замараєв А.В. Сутність поняття «людський потенціал» в контексті суспільного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=895>

19. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи /Демографічна та соціальна статистика/Соціальний захист [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.idss.org.ua

20. Клименко М.О. Стратегія сталого розвитку. Навчальний посібник. /М.О. Клименко, Л.В. Клименко. – Рівне: 2010. – 267 с.

21. Кожушко Л. Ф., Екологічний менеджмент: навч. посібн./ Л.Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – Рівне, 2001.

22. Мельник Л.Г. Екологічна економіка/ Л.Г. Мельник. – Суми: Університетська книга, 2002.

23. Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

24. Про ПРООН в Україні / Місцевий розвиток орієнтований на громаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cba.org.ua/one/ua/about/about-undp>
25. Мельник Л.Г. Екологічна економіка/ Л.Г. Мельник. – Суми: Університетська книга, 2002.
26. Нуреев Р.М. Человеческий капитал и его развитие в современной России / Р.М. Нуреев // Общественные науки и современность - 2009. - № 4. - С. 5-20.
27. Освіта Рівненщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://www.rvosvita.org.ua/news/page/4>
28. Основи стійкого розвитку : навчальний посібник / За ред.Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
29. Прищепа А.М. Методичні рекомендації з розрахунку індексу соціо-економіко-екологічного розвитку району/ А.М. Прищепа, Л.В. Клименко. – Рівне, 2009 – 32с.
30. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – №41. – С. 546.
31. Підсумки роботи галузей господарського комплексу області та виконання місцевих бюджетів за 2019 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rv.gov.ua/ekonomichnij-ta-socialnij-rozvitok-oblasti>
32. План на 2018 - 2020 роки із реалізації Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2020 року.
33. Програма економічного та соціального розвитку Рівненської області на 2020 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-programu-ekonomichnogo-ta-socialnogo-rozvitku-rivnenskoji-oblasti-na-2020-rik-53-2020>
34. Постніков В. С. Якість життя населення як індикатор ефективності державного регулювання якості життя / В. С. Постніков // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 71–74.
35. Про Програму розвитку освіти Рівненської області на 2019-2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :роки<https://ror.gov.ua/rishennyua->

oblasnoyi-radi-7-sklikannya/1508-pro-programu-rozvitku-osviti-rivnenskoyi-oblasti-na-201

36. Рівненська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/rivne.pdf>

37. Рівненський обласний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rov.dcz.gov.ua/>

38. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://registry.edbo.gov.ua/high/56/>

39. Статистичний збірник «Довкілля України».– Режим доступу : Назва з екрану: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dov_zb.htm

40. Статистичний збірник /Регіональний людський розвиток- Київ, 2018. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf

41. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [Боголюбов Б.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В.]. За ред. В.М. Боголюбова. – Херсон.: Олді –плюс, 2012. – 446с.

42.Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://www.rv.gov.ua/strategiya-rozvitku-oblasti-do-2020-roku>

43. Стратегія СЕК ООН освіти для збалансованого розвитку/ Серія «Екологічна освіта» - Всеукраїнська екологічна ліга. – К., 2014, №7. – 38 с.

44. Ткачук В.О. Людський розвиток: конспект лекцій / В.О. Ткачук. – Житомир, 2014. – 101 с.